

An Analysis of Identity Challenges Faced by Iranian Families in Transition and the Presentation of Quranic Solutions

Davoud Safa¹

DOR: 20.1001.1.26454955.1404.20.73.5.5

Abstract

The present study adopts an interpretive approach towards the analysis of the identity challenges the current Iranian family in transition deals with, and comes up with solutions extracted from the Holy Quran. In this regard, 50 young women residing in the City of Qom were selected based on the purposive sampling method and the principle of theoretical saturation for exploratory interviews. Later, using the discourse analysis technique, the challenges experienced by families in transition were identified and on the basis of the inductive content analysis, some Quranic solutions were introduced. In the first section, the conceptual framework consists of the interpretive sociology approach with an emphasis on critical discourse analysis and in the second section, it contains the interpretations of the Holy Quran. Findings indicate that a family “in transition”, in the framework of the conflict between traditional and modern families, deals with certain identity challenges in terms of the family structure, relationship among the family members, family functions, and solutions to the family problems. These challenges include individualism versus collectivism, patriarchy versus matriarchy, and tradition versus modernity. To resolve these challenges, the favorable pattern of the Quranic family is recommended, which is a true embodiment of decent principles such as gender equality, religion-based human dignity, the balance between rights and duties, conferring of the ownership right to women, veneration of the family roles, collectivism alongside individualism, and respect for family integrity. The mentioned principles enjoy intertwined relations as regards the family structure, the relationship among the family members and functions, as well as the prevention of family problems. The observance of these principles will definitely lead to the favorable realization of functions and the prevention of family issues.

Keywords: Quranic Family; Family in Transition; Identity Challenges in the Family; Family Discourse

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Al-Mustafa Al-Alamiya Society, Qom, Iran.

Email: davood_safa@yahoo.com

Cite this Paper: Safa'D.(2025). An Analysis of Identity Challenges Faced by Iranian Families in Transition and the Presentation of Quranic Solutions, The Women and Families Cultural-Educational, 20(73), 137–181.

Publisher:
Imam Hossein University.

The Author(s).

۷۳

سال بیستم
زمستان ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۸/۲۴

صص: ۱۳۷-۱۸۱

شاپا جاب: ۴۶۴۵-۴۹۵۵

الکترونیکی: ۵۲۶۹-۴۶۴۵

راهکارهای قرآنی

داود صفا^۱ ID

چکیده

این پژوهش با رویکرد تفسیرگرایانه به واکاوی چالش‌های هویتی خانواده درحال گذار ایرانی و ارائه راهکارهای قرآنی می‌پردازد. با انجام مصاحبه‌های اکتشافی بر مبنای نمونه‌گیری هدفمند و اصل اشباع نظری با ۵۰ زن جوان شهر قم، و بهره‌گیری از تکنیک تحلیل گفتمان چالش‌های خانواده در حال گذار شناسایی و بر مبنای تکنیک تحلیل محتوای کیفی استقرایی راه کارهای قرآنی ارائه شده است. چارچوب مفهومی در بخش اول جامعه‌شناسی تفسیری با تأکید بر نظریه تحلیل گفتمان انتقادی، و در بخش دوم تفاسیر قرآن کریم بوده است.

طبق یافته‌ها؛ خانواده "درحال گذار" در تقابل خانواده سنتی و مدرن در ساختار و روابط اعضا، کارکردها و حل مسائل خانواده دارای چالش‌های هویتی چون کشاکش بین فردگرایی و جمع‌گرایی، پدرسالاری و مادرسالاری، و سنت و تجدد است. در مواجهه با این چالشها خانواده قرآنی به عنوان الگوی مطلوب، شامل اصولی چون؛ عدالت جنسیتی، کرامت انسانی و محوریت دین، تناسب حق و تکلیف، پذیرش حق مالکیت زنان، تکریم نقش‌های خانوادگی و اصالت جمع در عین اصالت فرد، سکون و مودت و حفظ کیان خانواده است. این اصول در ساختار و روابط اعضای خانواده، کارکردها و پیشگیری از مسائل خانواده رابطه‌ای دوسویه و درهم‌تنیده دارند؛ بنحوی که رعایت آن‌ها در ساختار و روابط اعضا به تحقق مطلوب کارکردها و به تبع آن به پیشگیری از مسائل خانواده منجر می‌شود.

کلیدواژه‌ها: خانواده قرآنی؛ خانواده در حال گذار؛ چالش‌های هویتی خانواده؛ گفتمان خانواده.

۱- استادیار، گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه جامعه‌الاصمطی العالمیه، قم، ایران.

davood_safa@yahoo.com

استناد: صفا، داود. (۱۴۰۴). واکاوی چالش‌های هویتی خانواده ایرانی درحال گذار و ارائه راهکارهای قرآنی، فرهنگی-تربیتی

زنان و خانواده، ۱۳۷-۱۸۱. DOR: 20.1001.1.26454955.1404.20.73.5.5

©
نویسندگان.

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین(ع)

OPEN ACCESS

مقدمه و بیان مساله

خانواده، به‌عنوان یکی از نهادهای اصلی جامعه، تحت تأثیر گفتمان حاکم است. این گفتمان، نگرش به ساختار خانواده، روابط قدرت بین زن و مرد، و کارکردهای خانواده را شکل می‌دهد. در هر جامعه، از میان گفتمان‌های پیدا و پنهان، یکی برای مدتی غالب می‌شود و برای نهادها، از جمله خانواده، الگوسازی می‌کند (عرفان منش، ۱۳۹۳: ۱۰).

در عصر حاضر، به دلیل گرایش به مدرنیته، خانواده‌ها با تحولات سریع و عمیق هویتی روبرو شده‌اند. این امر موجب شده تا گفتمان سنتی (اقتدارگرا و نیمه اقتدارگرا) برخی از کارکردهای خود (مانند: فرزندآوری و فرزندپروری، تنظیم روابط عاطفی زوجین، سبکهای همسرگزینی سنتی و...) را از دست بدهد. در نتیجه، برخی از ویژگی‌های آسیب‌زای این الگو مورد انتقاد قرار گرفته است (صادقی فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۱: ۸). به تعبیر گیدنز^۱ تغییرات امروزی در زندگی شخصی، در روابط جنسی، حیات عاطفی، ازدواج و خانواده در حال وقوع، اتفاقی نیست (گیدنز، ۱۳۸۶: ۸۲۹). در عصر حاضر، خانواده به‌عنوان نهادی پیشتاز در جامعه، با تغییرات گسترده‌ای روبرو شده است. خانواده ایرانی پس از تحولات مدرن شدن و جهانی شدن، تغییراتی را تجربه کرد که با تحولات کلی جامعه همسو بود. این تغییرات، آسیب‌ها و مسائلی در خانواده و جامعه ایجاد کرد که باید برای پیشگیری یا مقابله با آنها، ماهیت تغییرات خانواده و پیامدهای آن بررسی شود. همچنین، شاهد غفلت در اتخاذ الگوی مناسب برای تحلیل و سیاستگذاری درباره خانواده ایرانی هستیم (لیبی، ۱۳۹۳).

تغییرات مذکور ناشی از عوامل مختلف خرد و کلان هستند، که منجر به چالش‌های هویتی در ساختار و روابط درونی خانواده و در نهایت "گسست فرهنگی" شده‌اند. در جوامع کنونی، برخلاف جوامع سنتی، هویت دیگر امری از پیش تعیین شده نیست، بلکه ماهیتی سیال دارد که باید ساخته و مداوماً بازنگری شود. فرآیندهای عقلانی شدن و افسون‌زدایی که از قرن‌های گذشته آغاز شده‌اند، به تضعیف ارزش‌های سنتی، کاهش اقتدار مراجع سنتی و افزایش تنوع در حوزه‌های ارزشی انجامیده‌اند. این تحولات منجر به عدم قطعیت و نوعی سردرگمی فرهنگی شده که پایه‌های سنتی هویت را متزلزل می‌کند.

1. Giddens. A

به بیان دیگر، در عصر مدرنیته متأخر، هویت به پروژه‌ای تبدیل می‌شود که باید به شکلی بازاندیشانه ساخته شود. این وظیفه باید در میان تنوع گسترده‌ای از انتخاب‌ها و امکانات صورت گیرد که گاه حیرت‌انگیز است (ملک‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰).

هویت به عنوان سازه‌ای اجتماعی، در روابط بین‌فردی شکل می‌گیرد و از زندگی روزمره مردم نشأت می‌گیرد نه به عنوان احساس تعلق کردن در چارچوب فردیت شخصی (زارع شاه‌آبادی، ۱۳۹۱: ۲۱۱). پژوهش حاضر، با هدف تبیین چالش‌های هویتی خانواده در حال گذار، به تعارضات در سطح ساختار، روابط بین اعضا و کارکردهای خانواده اشاره می‌پردازد. این چالش‌ها شامل تقابل هویت‌های سنتی و مدرن در عرصه‌هایی چون بازتعریف نقش‌ها و هویت‌های جنسیتی، تغییر در روابط قدرت درون خانواده، قواعد همسرگزینی، فرزندآوری و فرزندپروری، روابط عاطفی و جنسی زوجین و نگرش نسبت به طلاق می‌شود.

نظریه هویت اجتماعی تاجفل و ترنر چارچوبی برای درک این تغییرات فراهم می‌کند. طبق این نظریه، هویت اجتماعی از سه بعد آگاهی، ارزشی-احساسی و آمادگی برای عمل تشکیل می‌شود. در جامعه معاصر، تغییرات در هویت خانواده ناشی از تغییر در آگاهی و روابط اعضاست. افراد بر اساس تعلق به گروه‌های مختلف، هویت اجتماعی خود را می‌یابند. این هویت زمانی مثبت می‌شود که مشخصات گروه به طور مطلوبی با دیگر گروه‌ها مقایسه شود. دگرگونی‌های هویتی، از طریق ایجاد تغییر در ارزش‌ها، هنجارها و رفتارهای افراد، باعث گرایش آن‌ها به گروه‌های همسو شده و احساس تعلق گروهی را تقویت می‌کند (ترنر^۱: ۱۹۹۹).

خانواده ایرانی در دهه‌های اخیر دستخوش تغییرات عمده‌ای شده است. این تحولات که ناشی از عواملی مانند مدرنیزاسیون، جهانی شدن و تغییرات اجتماعی-اقتصادی است، بر ساختار، کارکردها و هویت خانواده تأثیر گذاشته است. در نتیجه، چالش‌های جدیدی در زمینه هویت اجتماعی خانواده‌های ایرانی پدید آمده که گاه با ارزش‌های سنتی و دینی در تضاد قرار گرفته و باعث ایجاد تنش‌های هویتی شده است.

در خصوص مسائل و چالش‌های هویتی خانواده برخی تحقیقات انجام شده است.

1. J'Turner

علی احمدی (۱۳۸۹) در "تحولات موجود در عرصه خانواده" به این نتیجه رسید که روندهایی مانند افزایش جایگاه زنان، کاهش گفتمان خانواده‌گرایی، افزایش آسیب‌ها و اختلالات خانوادگی و کاهش کارکردهای خانواده در تهران رو به گسترش است. صادقی فسایی و عرفان منش (۱۳۹۱) در "وضع‌شناسی الگوی خانواده ایران" با استفاده از تحلیل گفتمان، دو الگوی خانواده مدرن مدنی و ایرانی-اسلامی را شناسایی کردند و الگوی ایرانی-اسلامی را به عنوان الگوی مطلوب معرفی نمودند. جمشیدی‌ها و همکاران (۱۳۹۲) در بررسی تأثیر مدرنیته بر تحولات خانواده، نتیجه گرفتند که مدرنیته، به‌ویژه از بعد فرهنگی، منجر به شکل‌گیری خانواده مدرن و پست‌مدرن در غرب شده است. محمد سمعی (۱۳۹۳) در کتاب "خانواده در بحران: کشاکش الگوهای سنت و نوگرایی" به این نتیجه رسید که "مدرنیته متأخر" عامل اصلی بحران خانواده است. کلانی و سفیری (۱۳۹۶) در مطالعه تناقض‌های هویتی جوانان، دریافتند که فردگرایی فزاینده به سمت هویت مدرن و تقابل بافت سنتی و تجدد، منجر به شکاف نسلی بین جوانان و والدینشان شده است. ملکی فاراب و همکاران (۱۳۹۸) در "تدوین شاخص‌ها و ترسیم الگوی خانواده تراز اسلام" به این نتیجه رسیدند که خانواده تراز اسلامی از سه بعد پیش‌زمینه‌های تشکیل خانواده، ساختار و کارکردهای خانواده تشکیل شده است، به زعم آنان خانواده تراز اسلامی در سه بعد فوق ارتباط دوسویه و در هم تنیده دارد و اگر چه شکل‌گیری خانواده تراز اسلامی به وجود هر سه بعد وابسته است، ولی در میان این سه بعد توجه به کارکردهای خانواده از فراوانی بیشتری در متون دینی برخوردار بوده و از میان کارکردهای مستخرج از متون دینی کارکرد حمایتی عاطفی نیز بیشترین تعداد از مقوله‌ها را به خود اختصاص داده است. ملک‌آبادی و همکاران (۱۴۰۰) به مساله زن معاصر ایرانی و تبیین برخی عوامل زمینه ساز چالش‌های هویتی و پیامدهای آن پرداخته‌اند؛ به زعم آنان، هویت، چه زنانه و چه مردانه، در برهه‌هایی در معرض برخی چالشها قرار می‌گیرد. آنان با تاکید بر اختلاط و رقابت مرجعیت‌های معنایی معتقدند هر نظام معنایی دارای یک تمامیت و یکپارچگی است که همه اجزای خود را در پیوندی تعادلی حفظ می‌کند و عدم تعادل آنگاه پدیدار می‌شود که پای یک مرجعیت معنایی دیگر به میان آید. هویت از آنجا که لایه‌های متفاوتی دارد، معمولاً ابتدا در لایه‌های بیرونی تر - که بیشتر ناظر به کنشها و رفتارها هستند - دچار تغییر می‌شود و این وضعیت در صورت حیات و پویایی لایه‌های درونی تر، با یک نوع مقاومت فرهنگی همراه خواهد بود و تا مادامی که تمام لایه‌های هویتی با هم

همخوان نشوند، همواره عدم تعادل و چالش هویتی باقی است. اشتغال، تجرد، حجاب و... از جمله عواملی اند که در موقعیت جدید زن ایرانی را به نوعی با چالش هویتی روبه رو ساخته است. احمدی و رستمی (۱۴۰۰) در مطالعه "تغییر نقش زنان شهر کرمانشاه در خانواده در جامعه در حال گذار" دریافتند که نقش زنان در چهار حوزه دچار تغییرات اساسی شده و چالش اصلی، انطباق مسئولیت و تعهد اعضای خانواده با این تغییرات است. نقش تغییر شیوه زندگی و معیشت، تکنولوژی، شهرنشینی، تحصیلات و اشتغال در تغییر نقش زنان در جامعه سنتی و در جامعه در حال گذار مهم بوده است.

ملکیها و عابدی (۱۴۰۳) در پژوهشی به طراحی و اعتباریابی مدل تعالی شغل - خانواده پرداختند. نتایج پژوهش آنها نشان داد که این مدل شامل هشت بعد برجستگی نقش شغلی، برجستگی نقش خانوادگی، برنامه شغلی انعطاف‌پذیر، سرریزی مثبت، رضایت خانوادگی، رضایت شغلی، رضایت از مسیر شغلی و حمایت است که با واسطه‌گری متغیر دل‌بستگی به تسهیل تعارض شغل - خانواده می‌انجامد.

نوآوری‌های این پژوهش عبارتند از: مطالعه چالش‌های هویتی خانواده در حال گذار ایرانی، تمرکز بر آموزه‌های قرآنی برای ارائه راهکارهای معاصر، تأکید ویژه بر جنبه‌های هویتی خانواده برخلاف تمرکز اکثر تحقیقات پیشین بر تغییرات ساختاری و کارکردی، بررسی همزمان چالش‌ها و راه‌حل‌ها و ارائه رویکردی جامع‌تر، به‌روزرسانی مطالعات خانواده با توجه به قدمت اکثر پژوهش‌های موجود، استفاده توأمان از روش‌های تحلیل محتوای کیفی استقرایی در آیات قرآن و تحلیل گفتمان، انجام پنجاه مصاحبه اکتشافی با زنان جوان شهر قم، و تلفیق و ترکیب روش‌های تحلیل گفتمان نورمن فرکلاف، ارنستو لاکلاو و شنتال موف. این ویژگی‌ها، پژوهش حاضر را از مطالعات پیشین متمایز می‌کند.

چارچوب مفهومی این پژوهش با تأکید محوری بر آموزه‌های قرآنی، از رویکرد جامعه‌شناسی تفسیری بهره گرفته است. این رویکرد با تکیه بر "نظریه ساخت اجتماعی" دیوید چیل و نظریه گفتمان انتقادی فرکلاف و لاکلاو و موفه، به شناسایی و بازنمایی چالش‌های هویتی خانواده در حال گذار پرداخته است.

جامعه‌شناسی تفسیری به کاوش معانی‌ای می‌پردازد که افراد در جریان زندگی روزمره به پدیده‌ها می‌دهند. از این منظر، انسان‌ها موجوداتی نمادین و محصول فرهنگ هستند، اما همزمان در شکل‌دهی به آن نقش فعالی ایفا می‌کنند (چیل^۱، ۱۳۸۸: ۱۸۰-۱۸۱).

با این اوصاف به منظور کشف شیوه‌های ساخت یابی و معناشدن ساختار و کارکردها و روابط درونی خانواده کنونی، نظریه "خانواده به مثابه سازه اجتماعی" دیوید چیل به کار گرفته شده است. چیل خانواده را نوعی سازه اجتماعی می‌داند که معنای آن در روند زندگی و ارتباطات روزمره افراد ساخته می‌شود (چیل، ۱۳۸۸: ۵۰). مردم خانواده را یک واحد اجتماعی می‌دانند و از طریق معنایی که برای خانواده قائل می‌شوند بر تعاریف موجود در زمینه خانواده تأثیر می‌گذارند (همان ۵۱). این دیدگاه تنوع و تکثر فرهنگی را می‌پذیرد.

طبق این نظریه می‌توان نتیجه گرفت ارزش‌های اسلامی بر ساختار خانواده در جوامع اسلامی تأثیر عمیقی دارد (لیبی، ۱۳۹۳: ۵۴۷).

گفتمان‌ها قالب‌های مشترک زبانی هستند که مجموعه‌ای از ایدئولوژی‌ها را حفظ و پشتیبانی می‌کنند (برنارد^۲، ۱۳۸۴: ۳۴۰). گفتمان شیوه‌ای خاص سخن گفتن درباره جهان و درک آن است (یورگنس و لوئیس^۳، ۱۳۸۹: ۸). گفتمان ساخته شده از زبان است اما تأثیر فرازبانی دارد. زبان در همه سطوح اجتماعی در پی ایجاد نظم و تغییر است (ون داک^۴، ۱۳۸۲: ۸۰).

گفتمان هم ساخته شده و هم سازنده است، و پدیده‌های اجتماعی را همواره در حال تغییر و تکامل می‌بیند (یورگنس و لوئیس، ۱۳۸۹: ۵۴).

به تعبیر نورمن فرکلاف^۵، گفتمان فرآیندی به وجود می‌آورد که بر اساس آن، مردم می‌توانند با به کارگیری نمادها، نشانه‌ها و زبان‌هایی مشترک، با یکدیگر تعامل کنند. به نظر او بین سه سطح از پدیده‌های اجتماعی یعنی صورت‌بندی اجتماعی، نهاد اجتماعی و کنش اجتماعی رابطه وجود دارد. در این میان، زبان به منزله کنش اجتماعی است (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۴۳؛ صادقی فسادی و عرفان منش ۱۳۹۱: ۱۳).

1. Cheal, D
2. Bernards, J
3. Marianne W Jorgensen & Louise J. p.
4. Von Dyck.T
5. Fairclough. N

نظریه گفتمان بر این باور است که پدیده‌های اجتماعی و معانی آنها هرگز ثابت نیستند (یورگنس و لوئیس ، ۱۳۸۹: ۵۴). هیچ گفتمانی بسته نیست و در تعامل با سایر گفتمان‌ها تغییر می‌کند. گفتمان‌های مختلف - که هر یک روش خاصی برای گفتگو درباره جهان اجتماعی و فهم آن در اختیارمان قرار می‌دهند؛ گفتمان‌های مختلف برای کسب هژمونی (غلبه دیدگاهی خاص) با یکدیگر در کشمکش هستند (یورگنس و لوئیس ، ۱۳۸۹: ۲۹). گفتمان‌ها با قدرت خود در ساخت الگوهای نظری، نظریه‌پردازی‌های علمی را به سمت مبانی خود هدایت می‌کنند و هر یک تلاش می‌کند تا با الگوسازی از پدیده‌های اجتماعی مانند خانواده، برتری خود را اثبات کند. بنابراین، پژوهش حاضر با بکارگیری چارچوب مفهومی ترکیبی شامل: «نظریه تحلیل گفتمان» و «خانواده به مثابه سازه اجتماعی»، به توصیف، تفسیر و تبیین چالش‌های هویت خانواده در حال گذار از منظر کنشگران پرداخته شده و همزمان زمینه را برای تحلیل و ارائه راهکارهایی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی فراهم کرده است.

در شرایطی که نظام خانواده در ایران تحت تأثیر تغییرات اجتماعی و پدیده‌هایی همچون گسست فرهنگی و تغییر هویت خانواده قرار گرفته است، ضرورت دارد تا چالش‌های هویتی خانواده کنونی در حال گذار مورد بررسی قرار گیرد و اصول و راه کارهای مواجهه با آن بر مبنای قرآن کریم به عنوان منبع اصلی جامعه اسلامی ارائه شود. این پژوهش به دنبال پاسخ این سؤال اساسی است: مهم‌ترین چالش‌های هویتی خانواده کنونی در حال گذار در ایران، مبتنی بر تجربه زیسته زنان جوان، کدامند؟ و راهکارهای مواجهه با این چالش‌ها، بر مبنای الگوی خانواده قرآنی چیست؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و در چارچوب پارادایم تفسیری انجام شده است. این مطالعه با بهره‌گیری از دو روش تحلیل گفتمان و تحلیل محتوای کیفی، به تفسیر الگوی خانواده در حال گذار می‌پردازد.

در بخش نخست پژوهش که با هدف استخراج چالش‌های خانواده در حال گذار بر مبنای تجربه زیسته کنشگران اجتماعی انجام شد، محتوای مصاحبه‌های اکتشافی مورد تحلیل قرار گرفت. مشارکت‌کنندگان این بخش را ۵۰ نفر از زنان جوان شهر قم تشکیل می‌دادند که به روش

نمونه‌گیری هدفمند و تا رسیدن به اشباع نظری انتخاب شدند. داده‌های حاصل از این مصاحبه‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل گفتمان تحلیل گردید.

تحلیل الگوهای خانواده مطابق با مراحل نشان داده شده در نمودار زیر، بر اساس نظریه تحلیل گفتمان نورمن فر کلاف و رویکرد گفتمانی ارنستو لاکلاو و شنتال موف صورت پذیرفت.

ابزار گردآوری در تحقیق حاضر بر مبنای مصاحبه‌های اکتشافی و عمیق در جهت کشف لایه‌های پنهان ذهنی کنشگران و سنجش نگرش کنشگران بر مبنای تجربه زیسته آنها بوده است.

سوال‌های تحقیق بنحوی طراحی شده است که بتوان مولفه‌ها و مقوله‌های اصلی و فرعی ناظر بر گفتمان‌های خانواده را استخراج کرد.

جدول ۱. ابزارسازی (سوال‌های مصاحبه)

مفهوم کلی	ابعاد	خرده ابعاد	محورهای سوال‌های مصاحبه	
مهم‌ترین چالش‌های هویتی خانواده کنونی در ایران	چالش‌های در حوزه ساختار و روابط اعضای خانواده	هویت جنسیتی	شناخت و آگاهی نسبت به ویژگی‌های یک خانواده موفق	
			نگرش و احساس نسبت به مردان	
			نگرش و احساس نسبت به زنان	
			شناخت و احساس نسبت به جنسیت و تفاوت‌های زن و مرد	
	نقش‌های جنسیتی	اشتغال زنان		
		هرم قدرت در خانواده		
	قواعد همسرگزینی و مهریه	چالش‌های در حوزه ساختار و روابط اعضای خانواده	هویت جنسیتی	نگرش نسبت به تشکیل خانواده و هدف از ازدواج
				الگوی همسرگزینی
				رابطه دختر و پسر قبل از ازدواج
				توقع از همسر (همسر مورد علاقه)
آیین و مراسم ازدواج				
مهریه				
چالش‌های در حوزه کارکردهای خانواده	فرزندآوری، حفظ و نگهداری و حمایت از اعضا	هویت جنسیتی	جهیزیه	
			فرزند آوری و نگهداری از فرزندان	
			تقسیم کار خانگی و تربیت فرزندان	
			نگرش نسبت به روابط جنسی زوجین و تامین نیازهای عاطفی زوجین	
چالش‌های در حوزه آسیب‌های خانواده	طلاق	هویت جنسیتی	نگرش نسبت به طلاق	
			ارتباط افراد متأهل با جنس مخالف	

جدول ۲. مشخصات مصاحبه شوندگان

درصد	فراوانی	سن پاسخگویان	
(٪۱۰)	۵ نفر	۲۰-۱۸ سال	سن
(٪۴۸)	۲۴ نفر	۲۵-۲۱ سال	
(٪۳۲)	۱۶ نفر	۳۰-۲۶ سال	
(٪۱۰)	۵ نفر	۳۸-۳۱ سال	
٪۱۰۰	۵۰	قم	محل سکونت

در روش تحلیل گفتمان انتخاب داده‌ها به خودی خود واحد تجزیه، تحلیل و تفسیر را معین نمی‌کند بلکه یک مجموعه از اسناد و مجموعه‌ای از متون و داده‌ها و یک واحد تحلیل منحصر و منفرد وجود دارد (صدیق سروستانی، ۱۳۷۵). واحد تحلیل در این مرحله، "عبارات" مصاحبه‌ها بود و از نظریه‌های نورمن فرکلاف (جهت سه مرحله توصیف، تحلیل و تفسیر گفتمان)، ارنستو لاکلاو و شانتال موف^۱ (لاکلاو و موفه، ۲۰۰۱) (جهت مفصل بندی، دال مرکزی، اسم سازی در گفتمان حاضر) در تحلیل داده‌ها استفاده شد. نورمن فرکلاف معتقد است که برای داشتن تحلیلی جامع از گفتمان، باید سطوح مختلف تحلیل (توصیفی، تفسیر و تبیینی) را به کار گرفت (بلیکی^۲، ۱۳۸۷: ۱۷۰-۱۷۴).

در بخش دوم پژوهش، آیات مرتبط قرآن کریم با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی مورد بررسی قرار گرفتند. هدف از این بخش، یافتن کشف اصول حاکم بر الگوهای خانواده قرآنی جهت برون رفت از چالش‌های خانواده در حال گذار است.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، یافته‌ها شامل دو بخش می‌شوند؛ بخش اول چالش‌های خانواده در حال گذار بر مبنای مصاحبه‌های اکتشافی استخراج شده و در بخش دوم راه کارهایی متناسب با چالش‌های مذکور بر مبنای قرآن کریم استخراج و ارائه شده است.

1. Laclau, E and Mouffe, Ch

2. Blaikie, N

بر مبنای یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها سه الگوی خانواده تجدد گرا، در حال گذار و سنتی بر مبنای زمینه‌های گفتمانی هر کدام استخراج شده است بنحوی که ساختار و روابط خانوادگی در گفتمان الگوی «خانواده تجددگرا» حول محوریت دال مرکزی روابط دموکراتیک (برابری خواهی) و اصالت فرد و «خانواده در حال گذار» بر پراکندگی و کشاکش اصالت فرد و جمع، پراکندگی و کشاکش پدرسالاری و مادرسالاری و پراکندگی و کشاکش بین سنت و «خانواده سنتی» بر اصالت جمع و عرف اجتماعی و اقتدار مرد (پدرسالاری) مقوله بندی شده اند. اما به دلیل هدفمندی مقاله و اجتناب از گسترش دامنه بحث، تمرکز مقاله حاضر تنها بر الگوی خانواده در حال گذار خواهد بوده است.

یافته‌های بخش اول: تحلیل گفتمان مصاحبه‌ها

پس از تبدیل مصاحبه‌ها به متن، سه مرحله تحلیل گفتمان انجام شد:

۱. تحلیل توصیفی: خلاصه‌سازی، استخراج مفاهیم کلیدی و مقوله‌بندی.
۲. تحلیل تفسیری: تفسیر اولیه (پیش‌زمینه گفتمانی) و ثانویه (شامل مفصل‌بندی، دال مرکزی و شناور، ابعاد، انسداد معنا، و غیره).
۳. تحلیل تبیینی: معرفی نهادها و ساختارهای تأثیرگذار بر گفتمان‌ها.

۱- تحلیل توصیفی گفتمان: (آشکارسازی گزاره‌ها و مواضع ایدئولوژیک متن)

در این سطح نظام معانی جدا از زمینه و شرایط اجتماعی آن تحلیل می‌شود (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۱ و ۱۷۲). بنحوی که سه مرحله کدگذاری به روش استقرایی انجام شده است، مرحله اول؛ مرحله خلاصه سازی محتوای مصاحبه‌ها (تبدیل عبارات اصلی استخراج شده از متن مصاحبه‌ها به مولفه‌ها) بوده است. سوال‌های مصاحبه در زمینه نگرش پاسخگویان در خصوص (هویت و نقش‌های جنسیتی، قواعد همسرگزینی، فرزندآوری و فرزندپروری، تامین نیازهای عاطفی زوجین، تامین نیازهای جنسی زوجین و طلاق) بوده است.

مرحله دوم کدگذاری استخراج مفاهیم اساسی و کلیدی و مرحله سوم، مرحله مقوله بندی بوده است؛ بنحوی که مقوله‌های اساسی پس از سه مرحله کدگذاری بدست آمده است؛ که در این بخش نمودار مربوط به مقوله بندی برای الگوی خانواده در حال گذار ارائه شده است.

مرحله اول: خلاصه‌سازی الگوی خانواده درحال گذار

در مرحله نخست، عبارت‌های کلیدی از متن مصاحبه‌های انجام شده با ۵۰ مشارکت‌کننده، در پاسخ به هر پرسش و در قالب کدگذاری باز استخراج گردید. به دلیل رعایت اختصار، جزئیات این مرحله در این بخش ارائه نشده است.

در مرحله دوم، مفاهیم محوری الگو از عبارت‌های کلیدی استخراج شده در مرحله پیشین، با استفاده از کدگذاری محوری مورد تحلیل قرار گرفت. در این مرحله، مفاهیم بر اساس شباهت‌های معنایی و مفهومی، خلاصه‌سازی و تجمیع شدند که نتایج آن در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۳. کدگذاری محوری

مفاهیم مرکزی الگوی خانواده درحال گذار	مولفه‌های الگو (محورهای سوال‌های مصاحبه)
مشورت محوری، تعادل، اعضای تحصیل کرده، همفکری و سازگاری، پشتیبانی اعضا، اعتماد و احترام متقابل، همدلی، صمیمیت دو طرفه، همکاری، نبود زن سالاری یا مردسالاری - فرزند صالح.	ویژگی‌های یک خانواده موفق
موجودی ساده - مرد باعرضه - کمی حساس - کلی بین - مظهر استقامت و سختی - حامی.	نگرش نسبت به مردان
نیازمند محبت و در عین حال سرسخت - خیلی شکننده و ظریف در عین پیچیدگی - حساس و زودرنج و ریز بین اما قوی - مظهر لطافت و زیبایی.	نگرش نسبت به زنان
شخصیت و توانایی‌های متفاوت - مکمل یکدیگر بودن - تفاوت‌های ذاتی و خدادادی - حفظ جایگاه زن و مرد با انجام نقش‌های زنانه و مردانه -	نگرش نسبت به جنسیت و تفاوت‌های زن و مرد
تأخوری، احساس خلاء عاطفی - رسیدن به آرامش نسبی - علاقه به ازدواج ندارم - مطمئن نبودن از پسر - پیشرفت - درگیر دغدغه شدن - بی اعتمادی - رهایی از تنهایی - مستقل شدن - امنیت - وجود خواهر بزرگتر - مسیر منطقی.	نگرش نسبت به تشکیل خانواده و هدف از ازدواج
نه سنتی نه مدرن بلکه تلفیقی - الگوی بینابینی - بدون الگو - فامیل یا غریبه - همسان همسری - تلفیقی از سنت و مدرن - مشورت با خانواده - آشنایی زیر نظر خانواده - آگاهانه و مشورتی - ارزش مداری - مصلحت جمع.	قواعد و الگوی همسرگزینی

فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده

مفاهیم مرکزی الگوی خانواده درحال گذار	مولفه‌های الگو (محورهای سوال‌های مصاحبه)
رابطه دوستی محدود زماندار- بدون گناه- ارتباط با هدف آشنایی جزئی- ضوابط شرعی- ارتباط سالم و سازنده- گذار از تعصبات- کنترل خانواده- ارتباط تلفنی- عشق صادق- مشاور- چارچوب مند- چشم باز- نامحرم- حیا- شرایط متفاوت.	رابطه دختر و پسر قبل از ازدواج
متعادل در همه امور- اهل معاشرت- محبت- اهل زندگی و خانواده- دوری از مرد یا زن محوری- اعتماد- دوست بودن- وضعیت مالی معقول- متعهد- اهل کار و پیشرفت- رعایت حدود- بااخلاق- روشن فکر- اهل مشورت- خانواده دار-	توقع از همسر (همسر مورد علاقه)
براساس فرهنگ- درشان خانواده‌ها- نه خیلی ساده نه خیلی تجملاتی- معمولی ولی شیک- ازدواج آسان و تلفیقی.	آیین و مراسم ازدواج
توافقی- خوشبختی نمایاره- طبق شرایط- مثل قدیم- ۱۱۰ سکه- کسی نداده کسی نگرفته- پشتوانه زن- نه کم نه زیاد.	مهریه
توافقی- مشارکتی- مختصر و ساده و قابل استفاده- طبق شرایط خانواده‌ها- نه خیلی تجملاتی نه خیلی ساده.	جهیزیه
محیط زنانه- اشتغال بعد از کار خانگی- اولویت با خانه داری- شغل مناسب روحیه زنانه- کار پاره وقت با توافق همسر- شغل زنانه- لطمه نزد به زندگی- علاقه زن- مشاغل فرهنگی و هنری.	اشتغال زنان
اشتغال در عین فرزندداری و همسر داری- فرزند آوری محدود در عین تحصیل و و کار- تمرکز بر خانه و فرزندان با کار نیمه‌وقت یا ترک شغل.	فرزند آوری و نگهداری از فرزندان
حرف منطقی- تصمیم گیری مشارکتی در عین پذیرش اقتدار مرد- همفکری- همدلی- درک متقابل در تصمیم گیری- متقاعد کردن.	هرم قدرت در خانواده
مرد نان آور و زن با اولویت خانه داری- تعادل بین کارخانگی و بیرون- کمک خرج بودن- دوری از افسردگی- مسئولیت سخت خانه داری- شان زن- همکاری زن و مرد در کار بیرون و خانه- حضور در جامعه در کنار کار خانه- خواسته زن در کنار خواسته همسر.	تقسیم کار خانگی

مفاهیم مرکزی الگوی خانواده در حال گذار	مولفه‌های الگو (محورهای سوال‌های مصاحبه)
انحصار روابط جنسی در چارچوب ازدواج	نگرش نسبت به روابط جنسی زوجین
آخرین راه حل بعد از گذشت و سازش - در شرایط سخت - اعتیاد همسر - تحمل مشکلات - رسیدن به پایان خط - زندگی بدون عشق - گاهی جدایی بهتره - سازش به دلیل فرزند - مشکلات جدی - مشاوره رفتن - سازش تا حد امکان - صبوری در عین نپذیرفتن ظلم - میان سخت گیری گذشته و سهل گیری امروزه -	نگرش نسبت به طلاق
ارتباط محدود با افراد مورد اعتماد - ارتباط تعریف شده - لزوم تعهد - دوستی قبل از ازدواج نه بعد از ازدواج - همکار و هم دانشگاهی - رعایت حدود - احساسی نشدن - دوستی خانوادگی.	ارتباط افراد متأهل با جنس مخالف

مرحله سوم: مقوله‌بندی

در مرحله سوم، مقوله‌بندی الگوی خانواده در حال گذار انجام شد. این مقوله‌بندی نه بر اساس سؤال‌های مصاحبه، بلکه بر مبنای هم‌معنایی مفاهیم کلیدی و در راستای پاسخگویی به پرسش اصلی پژوهش صورت گرفت. در این مرحله، با استفاده از کدگذاری گزینشی، مجموعه عناصر و مقوله‌های استخراج شده از مفاهیم اساسی، تجمیم و تحلیل شدند که مقوله‌های اختصاصی آن به شرح زیر استخراج گردیده است.

جدول ۴. کدگذاری گزینشی

مجموعه عناصر مقوله‌های فرعی	مقوله اختصاصی
تأخوردی علاقه مند به ازدواج - ازدواج برای رسیدن به آرامش نسبی و پیشرفت فردی و رهایی از تنهایی در عین بی‌اعتمادی به پسرها - ازدواج آگاهانه و در عین حال طبق مصلحت جمع - ازدواج با فردی اهل محبت، دوستدار زن، دارای وضع مالی مناسب و در عین حال اهل معاشرت و مشورت و خانواده دار و متعهد - مراسم ازدواج طبق فرهنگ و در شان خانواده اما شیک - لزوم تحمل مشکلات در زندگی - گاهی جدایی بهتره - سازش به دلیل فرزند - طلاق زمان مشکلات جدی سازش تا حد امکان - صبوری زن در عین نپذیرفتن ظلم - اتخاذ راهی میان	پراکندگی و کشاکش اصالت فرد و جمع

فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده

مقوله اختصاصی	مجموعه عناصر مقوله‌های فرعی
	سخت‌گیری گذشته و سهل‌گیری امروزه در روابط دختر و پسر.
پراکندگی و کشاکش پدرسالاری و مادرسالاری	تبادل بین اعضا- همفکری و سازگاری اعضای خانواده- اعتماد و احترام متقابل- همکاری زن و مرد- نبود زن سالاری و مردسالاری- نگرش به مرد به عنوان موجودی ساده، کلی بین، باعرضه، مظهر استقامت و سختی و در عین حال کمی حساس- نگرش به زن به عنوان موجودی نیازمند محبت و در عین حال سرسخت- نقش‌های زنانه و مردانه- زن و مرد مکمل یکدیگر- همسان همسری- تصمیم‌گیری مشارکتی در عین پذیرش اقتدار مرد- همفکری در تصمیم‌گیری در خانواده- درک متقابل در تصمیم‌گیری- متقاعد کردن یکدیگر در اتخاذ تصمیم- همکاری زن و مرد در کار بیرون و خانه- خواسته زن در کنار خواسته همسر.
پراکندگی و کشاکش بین سنت و تجددگرایی	همسرگزینی نه سنتی نه مدرن، بلکه تلفیقی- الگوی بینابینی در همسرگزینی- بدون الگو بودن- عدم تفاوت ازدواج با فامیل یا غریبه- تلفیقی از سنت و مدرن در ازدواج- آشنایی زیر نظر خانواده- رابطه دوستی محدود زماندار- ارتباط با هدف آشنایی جزئی و بدون گناه- ارتباط سالم و سازنده- گذار از تعصبات- ارتباط طبق کنترل خانواده- ارتباط چارچوب‌مند- ارتباط در عین حفظ حیا- متعادل در امور- دوری از مرد یا زن محوری- مراسم ازدواج نه ساده نه تجملاتی- ازدواج آسان و تلفیقی- توافقی- مهریه طبق شرایط- مهریه نه کم نه زیاد- مهریه کسی نداده کسی نگرفته- مهریه پشتوانه زن- جهیزیه توافقی- جهیزیه مشارکتی- جهیزیه نه تجملاتی و نه ساده- اشتغال زنان در محیط زنانه- اشتغال در اولویت بعد از کار خانگی- شغل مناسب روحیه زنانه- اشتغال زن در عین فرزندداری و همسرداری- مشاغل فرهنگی و هنری- مرد نان آور و زن با اولویت خانه داری- تبادل بین کارخانگی و بیرون توسط زن- کمک خرج بودن زن- اشتغال به منظور دوری از افسردگی- مسئولیت سخت خانه داری- حفظ شان زن در اشتغال- حضور زن در جامعه و اشتغال پاره وقت در کنار کار خانگی- طلاق آخرین راه حل بعد از گذشت و سازش- طلاق در شرایط سخت- ارتباط افراد متأهل با افراد مورد اعتماد از جنس مخالف- ارتباط تعریف شده- دوستی قبل از ازدواج نه بعد از ازدواج- ارتباط افراد متأهل با همکار و هم دانشگاهی- دوستی خانوادگی-

۲- تحلیل تفسیری گفتمان الگوهای خانواده

تحلیل تفسیری شامل پیش زمینه گفتمانی (بافت موقعیتی): ساختار و روابط درونی الگوهای خانواده می‌شود، در سطح تبیینی «تحلیل گفتمان فرکلاف»، با نقش فرامتن (عوامل خارج از متن که بر متن اثر می‌گذارند) به عنوان عامل موثر بر گفتمان مد نظر است. در این سطح، محقق به بررسی تأثیر متقابل ساختارهای اجتماعی و گفتمان می‌پردازد. این عوامل شامل ساختارهای اجتماعی، ایدئولوژی‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و روابط قدرت هستند (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵). یافته‌های مربوط به این بخش که برآمده از مصاحبه‌ها و مطالعات اسنادی است؛ در این بخش آمده است. تحلیل تفسیری شامل تفسیر اولیه (پیش‌زمینه گفتمانی) و تفسیر ثانویه می‌شود، یافته‌های مربوط به این بخش به قرار زیر است:

۲-۱- تفسیر اولیه: پیش زمینه گفتمانی (بافت موقعیتی): ساختار و روابط درونی الگوهای خانواده

از نظر فرکلاف در سطح تفسیری، معناکاوی و کشف جوهر نهفته در گفتمان منظور است؛ تفسیر در پی بازنمایی تعامل میان متن و بافت است (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۵).

از نظر فرکلاف در سطح تفسیری، معنا کاوی و کشف جوهر نهفته در گفتمان منظور است؛ تفسیر در پی بازنمایی تعامل میان متن و بافت است (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۱۵).

تحلیل تفسیری بنحوی ارائه شده که، چالش‌های هویت اجتماعی خانواده در حال گذار در قالب بافت اجتماعی آن طبق نظر تاجفل در عرصه‌های شناختی- معرفتی، احساسی و رفتاری منعکس شود. لذا هم به نگرش پاسخگویان در مصاحبه‌ها و هم به شرایط اجتماعی و بافت موقعیتی توجه شده است.

خانواده به عنوان نهادی پایا در تقابل بین سنت و مدرنیسم نقش کلیدی ایفا می‌کند. جامعه به مثابه یک سازه‌ی پویا در دوران گذار از سنت به مدرنیته به سر می‌برد. به یقین این گذار معرفتی، احساسی و رفتاری در عرصه هویتی در خانواده در حال گذار با مجموعه‌ای از اختلال‌ها، تنش‌ها و نابسامانی‌ها همراه است (علی احمدی و پوررضا کریم سرا، ۱۳۹۲: ۱۷).

اسکانزونی به نقش‌ها و هنجارهای خانواده به عنوان مبادله‌ای بین وظایف مؤثر شوهر و وظایف بیانی زن توجه می‌کند. به عقیده وی، اگر یکی از همسران در برآوردن انتظارات طرف مقابل و انجام وظایف خود قصور و کوتاهی کند، نظیر کوتاهی در فراهم کردن نیازهای مادی زندگی از طرف شوهر یا نیازهای جنسی از طرف زن، آغاز ایجاد احساسات نابرابری در ازدواج است. اما منابع خارج از حیطه خانواده مثل افزایش منابع در دسترس زنان و افزایش تحصیلات و یافتن شغل از سوی زنان، موجب خواهد شد تا نقش‌های اصلی و بنیادی خود را مورد تجدیدنظر قرار دهند. به عقیده اسکانزونی تغییر در نقش‌های اساسی همسران، دلیل ایجاد تعارض و کشمکش در خانواده است؛ چرا که میزان قدرت در خانواده را نیز جابجا می‌کند (اسکانزونی^۱، ۱۹۷۶: ۱۲۵).

طبق نظر مصاحبه شونده‌گان؛ نگرش به جنسیت بینابینی است؛ تفاوت‌های ذاتی پذیرفته شده، اما بر مکمل بودن زن و مرد تأکید می‌شود.

تحقیقات در تهران نشان می‌دهد که نگرش نسل‌های مختلف درباره جنسیت و جایگاه زنان در حال تغییر است. این تحول نشانگر کاهش انسداد جنسیتی در سطح ذهنی جامعه است و جامعه را از نگرش قطبی به سمت نگرش متعادل‌تر سوق می‌دهد. این فرآیند می‌تواند نشانه‌ای از توسعه اجتماعی و گذار از پیش‌فرض‌های سنتی باشد (آزاد ارمکی و غفاری، ۱۳۸۱: ۲۳). زنانه شدن خانواده‌های ایرانی به معنای پایان مردسالاری نیست، بلکه نشان‌دهنده اهمیت یافتن بیشتر دیدگاه و ارزش‌های زنانه در جامعه است.

الگوی همسرگزینی در ایران تلفیقی از روش‌های سنتی و مدرن است. آزاد ارمکی معتقد است که این شیوه با غرب متفاوت بوده و ترکیبی از انتخاب فرزندان و والدین است. اگرچه فرزندان ممکن است مستقلاً همسر انتخاب کنند، اما برای نهایی کردن ازدواج از خانواده کمک می‌گیرند، که نشان می‌دهد همسرگزینی در ایران امری خانوادگی است تا فردی (لیبی، ۱۳۹۳: ۶۰).

با وجود آزادی بیشتر در انتخاب همسر، شرایط اجتماعی همچنان بر این فرآیند تأثیرگذار است. ازدواج به عنوان یک پدیده اجتماعی، نیازمند تأیید ضمنی جامعه است. اگرچه از دخالت مستقیم خانواده‌ها کاسته شده، اما مکانیسم‌های اجتماعی جدیدی شکل گرفته‌اند که از

1. Scanzoni, L.

ازدواج‌هایی که نظم اجتماعی (به ویژه از نظر طبقه اجتماعی) را برهم می‌زنند، جلوگیری می‌کنند (اعزازی، ۱۳۸۲: ۹۶-۹۷).

با این حال، انتخاب همسر هنوز تحت نظارت خانواده‌ها صورت می‌گیرد. خانواده‌ها تجانس اجتماعی، طبقاتی و خانوادگی زوجین را در نظر می‌گیرند، سپس با توجه به علاقه طرفین، ازدواج انجام می‌شود. البته امکان انتخاب مستقیم توسط جوانان و جلب رضایت خانواده‌ها نیز وجود دارد (اعزازی، ۱۳۷۶: ۱۰۲). این روند نشان‌دهنده مشارکت والدین و جوانان در فرآیند همسریابی و همسرگزینی است.

در این الگو، اشتغال زنان پذیرفته شده اما اولویت با کار خانگی است، با این حال زنان می‌توانند پس از کار خانه در محیطی زنانه مشغول به کار شوند. دیدگاه‌ها درباره نقش زنان در خانه و اشتغال آنها با تناقضاتی روبروست: از یک سو اشتغال زنان برای کمک به مخارج زندگی پسندیده است و خود زنان نیز خواهان کار بیرون از خانه برای ارتقای سطح زندگی هستند، از سوی دیگر ارزش‌های سنتی خانواده حفظ شده و خانه و خانواده اولویت اصلی زنان محسوب می‌شود و جایگاه زن با بودن در خانه معنا می‌یابد. با این وجود، خرید خانه نیازمند اشتغال مشترک زن و شوهر است، این وضعیت نشان‌دهنده تعارض بین آرمان‌های سنتی و واقعیت‌های اقتصادی امروز است. چیل در بحث اشتغال زنان به مسئولیت‌های دوگانه آنها اشاره می‌کند: شغل و خانه‌داری. این وضعیت زنان را با سه گزینه اصلی مواجه می‌کند: ۱. اولویت دادن به شغل، ۲. صرف نظر از فرزندآوری و ۳. تمرکز بر خانه و فرزندان با کار نیمه‌وقت یا ترک شغل. این وضعیت دیدگاه پیچیدگی تصمیم‌گیری زنان در ایجاد تعادل بین کار و زندگی خانوادگی و تأثیر آن بر ساختار خانواده در جامعه معاصر را نشان می‌دهد. (لیبی، ۱۳۹۳: ۵۶۵).

صادقی فسایی بر تغییر هرم قدرت در خانواده تأکید می‌کند. خانواده امروزی نه پدرتبار است و نه مادرتبار، زیرا ساختار قدرت تغییر کرده، خانواده‌ها به سمت برابری حرکت می‌کنند و قدرت در پدر مرکزیت ندارد. جنسیت نقش کلیدی در این تغییرات دارد، زیرا تحول نقش زنان بر روابط خانوادگی تأثیرگذار است و تعاریف هویت جنسیتی در ایران دستخوش تغییراتی شده است (لیبی، ۱۳۹۳: ۱۹۱-۱۹۲).

در مورد تقسیم کار خانگی، زنان مسئول اصلی کار خانگی دیده می‌شوند، اما تعامل و همکاری زن و مرد بیرون و درون خانه لازم دانسته می‌شود. مقصودی و بستان در پژوهش خود دریافته‌اند؛ بیشتر مادران شاغل، وظایف اصلی خود را در نگهداری، پرورش، پرستاری، رسیدگی به کارهای آموزشی، و همچنین پرکردن اوقات فراغت و تفریح فرزندان خود می‌دانند (مقصودی و بستان، ۱۳۸۲: ۱۴۳).

نگرش نسبت به طلاق در این الگو محتاطانه است. طلاق "آخرین راه حل و پایان خط" تلقی می‌شود، اما در مواردی مانند اعتیاد یا مشکل اخلاقی همسر پذیرفته می‌شود. خیانت زناشویی نکوهیده است و بر انحصار روابط جنسی در چارچوب ازدواج تأکید می‌شود. هلر (۱۳۷۸: ۵۸) معتقد است که منحصر بودن ارضای غریزه جنسی به چارچوب ازدواج مشروع، نقشی تعیین کننده در حفظ ثبات و استحکام خانواده دارد. به زعم آزاد ارمکی جامعه کنونی با تعارض بین فردگرایی و جمع گرایی، اراده گرایی و تقدیرگرایی، و مسئولیت فردی و جمعی مواجه است. این تغییرات متأثر از شرایط اجتماعی جامعه ایران است و با کشاکش و تنش بین اعضای خانواده، به ویژه زوجین، برای رسیدن به نقطه توافق همراه است (آزاد ارمکی، ۱۳۹۳: ۱۶۷).

۲-۲- تفسیر ثانویه

تفسیر ثانویه، مرحله‌ای از تحلیل گفتمان لاکلاو و موفه است که در آن محقق پس از تفسیر "بافت موقعیتی" و "زمینه‌های شکل دهنده به گفتمان‌ها"، به دنبال نظام معنایی متن، جدا از موقعیت اجتماعی آن می‌گردد. در این مرحله، محقق از مولفه‌های گفتمانی مانند مفصل‌بندی، دال مرکزی، اسم‌سازی و برجسته‌سازی برای کشف معانی عمیق‌تر متن استفاده می‌کند.

جدول ۵. تفسیر ثانویه

مولفه‌های تحلیل	الگوی خانواده در حال گذار
مفصل بندی و برجسته سازی	حول مفاهیم: پراکندگی و کشاکش اصالت فرد و جامعه و پراکندگی و کشاکش پدرسالاری و مادرسالاری و پراکندگی و کشاکش بین سنت و تجددگرایی است.
دال مرکزی (گره گاه)	کشاکش ارزشهای سنت و مدرنیته
اسم سازی	کشاکش جنسیتی
برجسته سازی و حاشیه رانی	برجسته سازی کشاکش پدرسالاری و مادرسالاری و سعی در مشارکت و تفاهم و به حاشیه راندن زن سالاری یا مرد سالاری

۳- تحلیل تبیینی گفتمان الگوهای خانواده

۳-۱- تبیین (تأثیر دوسویه ساختارها بر گفتمان و گفتمان بر ساختارها)

در سطح تبیینی "تحلیل گفتمان فرکلاف"، فرامتن به‌عنوان عامل مؤثر بر گفتمان بررسی می‌شود. در این سطح، تأثیر متقابل ساختارهای اجتماعی (شامل ایدئولوژی‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و روابط قدرت) و گفتمان مطالعه می‌شود (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵). که در این بخش به سه عامل قدرت، نمایندگی و فراخوان‌های تأثیر گذار بر هر کدام از الگوهای خانواده پرداخته می‌شود. یکی از ویژگی‌های گفتمان قدرت است. ملازمت گفتمان و قدرت، انکارناشدنی است. اساساً هیچ گفتمانی خارج از مدار قدرت نیست؛ زیرا قدرت قالب دهنده و پیونددهنده دال و مدلول است (فیلیپس و یورگنس، ۲۰۰۴: ۳۷-۳۶).

مهم‌ترین منشا قدرت در الگوی در حال گذار برآمده از قدرت توامان زن و مرد در جامعه است (عرفان منش، ۱۳۹۴: ۲۳).

فراخوان به معنای ایجاد تمایل یا واداشتن کنشگران به واکنش خاص است. این امر که افراد فراخوانده می‌شوند، بدین معناست که به وسیله‌ی روش‌های خاص گفت و گو در موقعیت‌های خاص قرار داده می‌شوند. فراخوان و نمایندگی تابعی از قدرت گفتمان هستند. عمدتاً تحلیل این دو مولفه برای گفتمان‌های رسمی و سیاسی انجام می‌شود. از این رو فراخوان و نمایندگی برای الگوهای خانواده می‌تواند صورتی غیررسمی نیز داشته باشد.

فراخوان، به معنای وادار کردن یا ایجاد تمایل در کنشگران برای نشان دادن واکنش خاص، در الگوی خانواده در حال گذار، معمولاً برآمده از نیازهای واقعی خانواده‌های امروزی و کنش متقابل روزمره است. در کنش اجتماعی، گاه افراد یا نخبگان به نمایندگی از دیگران عمل می‌کنند تا گفتمان خود را معرفی کنند. امروزه، اکثر خانواده‌های ایرانی در کشاکش سنت و مدرنیته، نماینده الگوی خانواده در حال گذار هستند.

بخش دوم: یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای آیات قرآن کریم (توصیف و تبیین ویژگی‌ها و اصول الگوی خانواده قرآنی)

در این بخش در جهت ارائه راه کارهای برون رفت از چالش‌های هویتی خانواده کنونی بر مبنای الگوی خانواده قرآنی با بهره گیری از روش تحلیل محتوای کیفی استقرایی دو جدول متناسب با چالش‌های استخراج شده در بخش قبلی تدوین شده است بنحوی که در جدول اول آیات مرتبط به پیوستار و فرایند خانواده بدست آمده و بر مبنای تفاسیر آیات عبارتهای اساسی استخراج شده است و با رویکردی استقرایی عبارتهای اساسی به مولفه‌ها و در نهایت به ابعاد تبدیل شده اند.

جدول ۶. راه کارهای الگوی خانواده قرآنی در مواجهه با چالش‌های هویتی الگوهای خانواده در حال گذار

ابعاد	خرده ابعاد	عبارتهای اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	سوره و آیه
ساختار و روابط اعضای خانواده		نبود تفاوت ذاتی بین زن و مرد، تقوا و علم و ایمان و جهاد در راه خدا و عمل صالح و با سابقه بودن در انفاق و کمک به مستمندان به عنوان معیار ارزشمندی ذاتی	نساء/۱، اعراف / ۱۸۹ و ۲۶ ، زمر/۶ و ۹/ حجرات ۱۳/، مجادله/۱۱ و توبه/۱۹، ص ۲۸/، حدید /۱۰
		نقش تعیین کنندگی تامین مصالح فردی و اجتماعی در سرپرستی و تکفل مردان نه برتری آنان	نساء/۳۴
		یگانگی حقوق زن و مرد در بستر زندگی زناشویی	بقره/۱۸۷ و نساء ۲۱
		مساوات زن و مرد در ارزش و وصول به مقامات معنوی	آل عمران/۱۹۵
هویت جنسیتی			

ابعاد	خرده ابعاد	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	سوره و آیه
نقش‌های جنسیتی		مسئولیت برابر زن و مرد در برابر احکام الهی	احزاب/۳۶
		پذیرش حق مالکیت زنان	نساء/۳۲ - جمعه/۱۰ - و ملک/۱۵ - و نوح/۱۹
		تناسب حقوق با نقش‌ها و تکالیف زن و شوهر و تفکیک هنجاری نقش‌های جنسیتی عامل استحکام خانواده و بدلیل ویژگی‌های طبیعی زن و مرد	نساء/۳۲
		تفاوت‌های زن و مرد بر طبق عدالت و قانون الهی	نساء/۳۲
		تفاوت‌های طبیعی زن و مرد، مبنایی برای تفاوت نقش‌ها و حقوق دو جنس	نساء/۳۲
		شیردهی فرزندان یکی از وظایف و نقش‌های مادری	بقره/۲۳۳
		اولویت ایفای نقش مادری از سوی مادران	بقره/۲۳۳
		تامین نیازهای اقتصادی اعضای خانواده توسط مرد(نفقه همسر و فرزندان)	بقره/۲۳۳

فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده

سوره و آیه	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	خرده ابعاد	ابعاد
نساء/ ۳۴	مدیریت خانه و حفظ آبروی خانواده از نقش‌های عمده و مهم زنان		
بقره/ ۲۲۸	مسئولیت سبک تر زنان نسبت به مردان در عرصه خانوادگی و اجتماعی		
نور/ ۲۶ و ۳۲ و بقره ۲۲۱	ازدواج آسان و همسان همسری «کفویت»		
شوری/ ۳۸	بایستگی مشورت در تمام عرصه‌های اجتماعی		
بقره/ ۲۲۱ و نور/ ۲۶	همسان همسری اعتقادی و ضرورت سلامتی فکری و اندیشه ای خانواده و جلوگیری از انحراف فکری خانواده هنگام ازدواج	قواعد همسرگزینی	
نور/ ۲۶ و نور/ ۳ و نساء/ ۲۵	همسان همسری اخلاقی و ضرورت سلامتی رفتاری خانواده و جلوگیری از آلودگی رفتاری خانواده هنگام ازدواج		
نور/ ۳۲	ترغیب به ازدواج آسان		
نور/ ۳۲ و اعراف/ ۵۸	ازدواج با زن و مرد صالح و با ایمان		
نساء/ ۴	تجلی محبت و عشق مرد به زن با تقدیم هدیه ای به نام مهریه		
نساء/ ۴	نابجا بودن تصرف مرد در مهریه و دارائی‌های زن بدون احراز میل باطنی و قلبی زن	قواعد مهریه	

ابعاد	خرده ابعاد	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	سوره و آیه
		نابجا بودن تصرف کلی و تصاحب تمام اموال زوجه از جانب زوج حتی با احراز میل باطنی و قلبی زن در این تصرف و اکتفا به بخشی و مقداری از اموال زوجه	نساء/۴
		اموال زوجه در صورت احراز میل باطنی و قلبی زن به تصرف همسر در حکم اموال متبرک و خوش یمن	نساء/۴
کارکردهای خانواده	فرزندآوری	تولید نسل ضامن بقای نوع انسان و نقش برجسته آن در هدف آفرینش مرد و زن	و نساء / ۱ نحل/ ۷۲
		مراقبت کامل از فرزندان و صیانت از تمام آفات به عنوان وظیفه مهم والدین	تحریم ۶
	حفظ و نگهداری و حمایت از اعضا	امانت بودن فرزند	تغابن ۱۵- کهف ۴۶
		لذت از نعمت دیدار با فرزندان با ایمان و مورد علاقه انسان در بهشت	طور ۲۱
		ترجیح مراقبت خانوادگی و مراقبت مادر بر مراقبت نهادی و غیر خانوادگی - لزوم ارتباط عاطفی والدین و فرزندان	بقره / ۲۳۳
		مراعات آسایش و راحتی زن در ایام عادت ماهیانه از طرف مرد	بقره/ ۲۲۲
		پرهیز از خشونت کلامی در برابر افراد مسن و تکریم و	اسراء/ ۲۳ و ۲۴ و یوسف ۷۸ و ۱۰۰/ مریم ۱۴ و ۳۲ و

فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده

ابعاد	خرده ابعاد	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	سوره و آیه
		تواضع نسبت به والدین در سنن پیری	احقاف/ ۱۵ و نمل/ ۱۹
		تعامل و گفتگو با والدین	صافات ۱۰۲
		دعا کردن برای فرزند	فرقان/ ۷۴ و ابراهیم/ ۴۰
		دعا کردن برای اعضای خانواده	ابراهیم/ ۳۷ و فرقان/ ۷۴
		نیایش در حق والدین پس از مرگ آنان و طلب استغفار و دعا برایشان در زمان حیات آنان	ابراهیم/ ۴۱ و نوح/ ۲۸
		باور و اعتماد به شخصیت فرزند	صافات/ ۱۰۲
		شایستگی مشورت با فرزندان حتی در اجرای اوامر الهی و همچنین در سنن خردسالی	صافات/ ۱۰۲
		جامعه پذیر کردن اعضا و تربیت فرزندان	
توکل به خداوند در تربیت فرزند	آل عمران/ ۳۵ و ۳۶		
مسئولیت پذیری مقدمه جامعه پذیری در تربیت فرزندان	قصص / ۱۱ و ۱۲		
آزمایش الهی والدین با فرزندان	تغابن/ ۱۵ و کهف/ ۴۶		
تربیت فرزندان مسئولیت پذیر	قصص/ ۲۳ و بقره ۱۲۷		
وصیت و سفارش در حق فرزندان در زمینه‌های معنوی و مادی	نساء / ۱۱ بقره ۱۳۲ و ۱۳۳		

ابعاد	خرده ابعاد	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	سوره و آیه
تامین نیازهای عاطفی زوجین		گرامی داشتن ولادت فرزند	مریم/ ۱۵ و ۳۳
		آموزش مبانی اعتقادی به فرزند با مهر و محبت	لقمان/ ۱۱
		شناخت و معرفی خانواده موفق و ناموفق	انبیاء ۹۱
		تامین نیازها و مصالح فرزند با هم فکری و توافق و بدون زیان زوجین	بقره/ ۲۳۳
		تاسیس کانون خانواده در جهت تامین آرامش اجتماعی	روم/ ۲۱ و اعراف/ ۱۸۹
		عشق به خانواده در جهت عشق به خداوند	منافقون ۹
		تاکید بر ارضای نیازهای عاطفی زنان از سوی شوهران	نساء/ ۴
		مواجهه با هرگونه سرکشی در کانون خانواده	نساء/ ۳۴
		تکریم مضاعف مادر و یادآوری زحمات او در بارداری	لقمان ۱۴
		اصلاح روابط زوجین	نساء/ ۳۵
		تلاش در جهت کسب رضایت شوهر	نساء/ ۳۴
		خوبی کردن در مقابل رفتار بد همسر	نساء ۱۹ و بقره ۲۲۹
		ابراز علاقه به همسر	روم ۲۱
مقدس دانستن پیمان زناشویی	نساء ۱۹ و ۲۱		

فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده

ابعاد	خرده ابعاد	عبارتهای اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم	سوره و آیه
	تامین و تنظیم نیازهای جنسی زوجین	زوجین به عنوان زینت و حفظ آبروی با تامین نیازهای جنسی	نساء ۲۴ و ۲۵ - بقره/۱۸۷
		پرهیز از آمیزش جنسی در هنگام حیض زن (تنظیم رفتار جنسی)	بقره/۲۲۲
پیشگیری از آسیب‌های خانواده	پیشگیری از طلاق	گذشت و سازگاری زن جهت پیشگیری از طلاق	نساء/۱۲۸
		نقش اقوام و بزرگان در پیشگیری از طلاق	نساء/۳۵
		لزوم احترام و رعایت حقوق زنان در طلاق	نساء/۲۰ و - نساء ۳۴
	حفظ حیا و حجاب	پنهان کردن زینت‌ها در تعامل با نامحرم	نور/۳۱
کنترل نگاه		نور ۳۱	
رعایت حجاب و عفیف بودن زن		نور/۳۱ و احزاب/۵۳ و ۵۹	
لزوم احتیاط در تعامل با نامحرم حتی در کیفیت ادای گفتار		احزاب ۳۲	

این پژوهش راه کارهای خانواده قرآنی را در مواجهه با چالش‌های هویتی الگوی خانواده در حال گذار در سه بخش اصلی ارائه می‌دهد: ساختار و روابط اعضای خانواده، کارکردهای خانواده، و پیشگیری از آسیب‌های خانواده.

در بخش ساختار و روابط اعضای خانواده، موضوعاتی چون هویت جنسیتی، نقش‌های جنسیتی، قواعد همسرگزینی و قواعد مهریه مورد بررسی قرار گرفته است. در خصوص هویت جنسیتی، قرآن کریم بر برابری ذاتی زن و مرد و تفاوت تأکید می‌کند و تقوا و علم و ایمان و جهاد در راه خدا و عمل صالح و با سابقه بودن در انفاق و کمک به مستمندان را به عنوان معیار

ارزشمندی ذاتی می‌داند (اعراف: ۲۶ و ۱۸۹؛ نساء: ۱؛ زمر: ۶ و ۹؛ حجرات: ۱۳؛ مجادله: ۱۱؛ توبه: ۱۹؛ ص: ۲۸ و حدید: ۱۰).

مهمترین کارکردهای خانواده شامل فرزندآوری، مراقبت از اعضا، جامعه‌پذیر کردن اعضا، و تأمین نیازهای عاطفی و جنسی زوجین است. در مورد فرزندآوری، آیات متعددی به تولید نسل به عنوان یکی از اهداف آفرینش انسان در دو جنس اشاره کرده‌اند (نساء: ۱؛ نحل: ۷۲).

در زمینه پیشگیری از آسیب‌های خانواده، پیشگیری از طلاق به عنوان مهم‌ترین مسئله و آسیب خانواده مطرح شده است. قرآن کریم بر گذشت و سازگاری زن (نساء: ۱۲۸)، نقش اقوام در پیشگیری از طلاق (نساء: ۳۵)، و لزوم احترام به حقوق زنان در طلاق (نساء: ۲۰، ۳۴) تأکید می‌کند. همچنین، حفظ حیا و حجاب در قالب پنهان کردن زینت‌ها در تعامل با نامحرم (نور: ۳۱)، کنترل نگاه (نور: ۳۱)، رعایت حجاب و عقیف بودن (نور: ۳۱ و احزاب: ۵۳ و ۵۹)، و رعایت آداب گفتگو در تعامل با نامحرم (احزاب: ۳۲) مورد تأکید بوده است.

در این بخش از پژوهش، اصول حاکم بر خانواده قرآنی به عنوان راهکارهای برون‌رفت از چالش‌های هویتی خانواده معاصر کشف و ارائه شده است.

جدول ۷. استخراج مقوله‌های خرد و مقوله محوری الگوی خانواده قرآنی بر مبنای عبارتهای اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم

مقوله محوری	(مقوله‌های خرد) اصول حاکم بر مقوله‌ها	عبارتهای اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم
عدالت جنسیتی	اصل کرامت انسانی و محوریت دین	- تنها تفاوت زن و مرد: معیار ارزشمندی ذاتی، تقوا و پرهیزگاری و عمل صالح
		- مساوات زن و مرد در ارزش و وصول به مقامات معنوی
		- حقوق برابر زن و مرد در برابر احکام الهی
		- رعایت حریم خصوصی و آداب معاشرت و عفت
	اصل تناسب حق و تکلیف	- تناسب حقوق با نقش‌ها و تکالیف زن و شوهر متناسب با ویژگی‌های طبیعی زن و مرد
		- تفکیک هنجاری نقش‌های جنسیتی
		- سرپرستی و تکفل مردان جهت تأمین مصالح فردی و اجتماعی نه برتری آنان
		- یگانگی و تساوی حقوق زن و مرد در بستر زندگی زناشویی
		- تناسب حقوق با نقش‌ها و تکالیف زن و شوهر
		- مراعات آسایش و راحتی زن در ایام عادت ماهیانه از طرف مرد
	اصل پذیرش حق	- پذیرش حق مالکیت زنان

فصلنامه فرهنگی تربیتی زنان و خانواده

مقوله محوری	(مقوله‌های خرد) اصول حاکم بر مقوله‌ها	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم
	مالکیت زنان	- تجلی محبت و عشق مرد به زن با تقدیم هدیه ای به نام مهریه
		- نایباً بودن تصرف مرد در مهریه و دارائی‌های زن بدون احراز میل باطنی و قلبی زن
		- تامین مخارج زندگی زن و فرزندان
	اصل تکریم نقش‌های خانوادگی و اصالت جمع در عین اصالت فرد	- ترجیح مراقبت خانوادگی و مراقبت مادر بر مراقبت نهادی و غیر خانوادگی
		- شیردهی فرزندان یکی از وظایف و نقش‌های مادری
		- خانه‌داری و حفظ آبروی خانواده را از وظایف مهم زنان
		- تکالیف و وظایف بیشتر مردان نسبت به زنان
	اصل تناسب در همسرگزینی	- زوجین به عنوان زینت و حفظ آبروی با تامین نیازهای جنسی
		- ازدواج آسان و همسان همسری «کفویت»
		- رعایت حدود و ضوابط خاص جهت شناخت طرفین و لزوم مشورت
	اصل ارزشمندی فرزند آوری و فرزندپروری	- ممنوعیت ازدواج با مشرکان و زناکاران
		- تولید نسل ضامن بقای نوع انسان و نقش برجسته آن در هدف آفرینش مرد و زن
		- مراقبت از فرزندان در امور اخروی و دنیوی
		- ترجیح مراقبت خانوادگی و مراقبت مادر بر مراقبت نهادی
	اصل سکون و مودت	- مسئولیت‌پذیری مقدمه جامعه‌پذیری در تربیت فرزندان
		- تأسیس کانون خانواده در جهت تامین آرامش اجتماعی
		- تأکید بر ارضای نیازهای عاطفی زنان از سوی شوهران
		- لزوم ارتباط عاطفی والدین و فرزندان
		- پند و اندرز اولین راه‌کار مواجهه با زنان سرکش
		- فضیلت و امکان بخشش مهریه
		- اصلاح روابط زوجین
		- تلاش در جهت کسب رضایت شوهر
		- خوبی کردن در مقابل رفتار بد همسر
		- ابراز علاقه به همسر
		- گرمی داشتن ولادت فرزند
		- محبت به فرزند در جهت محبت خداوند
		- پرهیز از خشونت کلامی در برابر افراد مسن و تکریم و محبت به والدین در سنین پیری
		- دعاکردن برای فرزند و اعضای خانواده
		اصل حفظ کیان

مقوله محوری	(مقوله‌های خرد) اصول حاکم بر مقوله‌ها	عبارت‌های اساسی برآمده از تفاسیر قرآن کریم
	خانواده	- نقش اقوام و بزرگان در پیشگیری از طلاق - لزوم احترام و رعایت حقوق زنان در طلاق - لزوم احترام و رعایت حقوق زنان در طلاق - پنهان کردن زینت‌ها در تعامل با نامحرم - کنترل نگاه - رعایت حجاب و عقیف بودن زن

مقوله محوری الگوی خانواده قرآنی: عدالت جنسیتی

الگوی خانواده قرآنی، مبتنی بر اصل عدالت جنسیتی، وارائه چارچوبی برای تنظیم روابط و حقوق در سطح فردی (روابط زوجین) و اجتماعی (نقش‌های جنسیتی) راهکارهایی برای مواجهه با چالش‌های هویتی خانواده معاصر ارائه می‌دهد. این اصل بر تناسب حقوق با نقش‌ها و تکالیف زوجین تأکید دارد، بدون پذیرش برتری یکی بر دیگری. تفکیک هنجاری نقش‌های جنسیتی، بر اساس ویژگی‌های طبیعی زن و مرد، به عنوان عامل استحکام خانواده تلقی می‌شود.

این الگو در قالب یک پیوستار از همسرگزینی تا طلاق، ویژگی‌هایی چون برابری ارزش انسانی زن و مرد، تقسیم کار جنسیتی متناسب با خصوصیات طبیعی، اهمیت ازدواج و فرزندآوری، تأمین نیازهای عاطفی و جنسی زوجین، و حفظ پیوند خانوادگی را مطرح می‌کند. همچنین بر نقش خانواده در جامعه‌پذیری، تربیت فرزندان و حفظ ارزش‌های دینی-فرهنگی تأکید دارد، و طلاق را آخرین راه‌حل می‌داند.

مروجان الگوی خانواده اسلامی بر این باورند که: همجه‌های فرهنگی و رسانه‌ای غرب، هنجارهایی مانند فردگرایی، انسان‌محوری، اصالت سود و لذت را به جامعه نفوذ می‌دهد. این هنجارها، ارزش‌های جامعه ایرانی-اسلامی را تهدید می‌کنند. و برای مقابله با این تهدید، باید سبک زندگی اسلامی بازسازی شود؛ و خانواده، به عنوان بنیان اصلی جامعه اسلامی تقویت شود (نصر، ۱۳۸۴: ۹۴ و ۸۸). شهید مطهری و علامه طباطبایی نیز بر این موضوع تأکید بسیار داشتند (آزاد ارمکی، ۱۳۹۰: ۴۰). این الگو برآمده از ارزش‌های فرهنگی اجتماعی دینی است. تفاوت

اسلام با سایر ادیان پویایی آن است به گونه ای که تحقق الگوهای دینی در هر زمان و مکان فراهم است (مطهری، ۱۳۵۹: ۷۴).

مقوله محوری عدالت جنسیتی در راستای ارائه راهکارهای برون رفت از چالش‌های کنونی خانواده، به شرح زیر تبیین می‌شود:

۱. اصل کرامت انسانی و محوریت دین: این اصل بر برابری ذاتی زن و مرد تأکید دارد و ارزش انسان را بر اساس تقوا و پرهیزگاری می‌سنجد، نه جنسیت. زن و مرد در حقوق و پاداش‌های الهی مساوی هستند و باید حریم خصوصی و آداب معاشرت و عفت را رعایت کنند. محوریت دین در تنظیم روابط خانوادگی، زمینه‌ساز عدالت جنسیتی است.

از منظر اسلام، هویت جنسیتی زن و مرد در ارزشمندی ذاتی و عدم برتری بین زن و مرد است، زیرا تنها معیار ارزشمندی ذاتی، تقوا و پرهیزگاری است (علامه طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۲: ۲۶۹-۲۷۰). «و لِبَاسِ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ»؛ (اعراف / ۲۶). در الگوی خانواده قرآنی در خصوص تفشیهای جنسیتی؛ تفاوت نقش‌ها و حقوق فردی و اجتماعی زن و مرد، صرفاً به تفاوت در اصول راهنمای رفتار و قواعد تنظیم کننده روابط اجتماعی بازمی‌گردند و هر کدام معطوف به تأمین پاره‌ای مصالح فردی و اجتماعی است. مطابق تفسیر «آیه ۳۴ سوره نساء» «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...» «این آیه به معنای تفاوت نقش‌های زن و مرد در خانواده است، نه برتری مردان بر زنان. زن و مرد از نظر انسانیت با هم برابرند، اما در خانواده هر یک وظایفی متناسب با استعدادهای طبیعی‌شان دارند» (علامه طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۴: ص ۳۳۹).

۲. اصل تناسب حق و تکلیف: اصل تناسب حق و تکلیف در اسلام بر توزیع عادلانه حقوق و مسئولیت‌ها بین زن و مرد بر اساس توانایی‌ها و ویژگی‌های طبیعی آنها تأکید دارد، نه بر اساس برتری یک جنس بر دیگری. سرپرستی و تکفل مردان برای تأمین مصالح فردی و اجتماعی است، نه نشانه‌ی برتری آنان. با مروری بر آیات مشخص می‌شود که حجم مسئولیت‌ها مرد از نظر کمی بیشتر از وظایف زن است و نقش‌های زنان اغلب در جهت حمایت و یاری و همراهی مرد است. چرا که روحیه و شخصیت زن تحمل مسئولیت‌های دشوار را نداشته و به عنوان همراه شوهر در اداره و سرپرستی خانواده معرفی می‌شود و همین خود موجب تعادل و توازن در خانواده تراز اسلامی است (ملکی فاراب و همکاران، ۱۳۹۸).

آیات نشان می‌دهد در حالی که زن و مرد دارای نقش‌های متفاوتی هستند، اما از لحاظ انسانی و حقوق در برابر احکام الهی برابر می‌باشند.

برای مثال، «آیه ۱۸۷ سوره بقره» «هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ» بیانگر یگانگی و تساوی حقوق زن و مرد در بستر زندگی زناشویی است: (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه جلد ۱: ص ۴۹۳). همچنین «آیه ۱۹۵ سوره آل عمران» بر مساوات زن و مرد در حقوق و پاداش‌ها دلالت دارد (حویزی، تفسیر نورالثقلین، جلد ۲: ص ۸۵).

برابری حقوقی زن و مرد مؤمن و عدم تفاوت میان ایشان در احکام الهی، مورد تأکید «آیه ۳۶ سوره احزاب» است (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جلد ۱۹، ص ۲۶۶).

در «آیه ۲۲۸ سوره بقره» آمده است: «وَلِلرِّجَالِ عَلَیْهِنَّ دَرَجَةٌ» (و مردان بر آنان [زنان] یک درجه برتری دارند). طبق تفسیر المیزان، این برتری درجه به معنای تکالیف و وظایف بیشتر برای مردان است نه برتری در حقوق و کرامت انسانی (علامه طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۲: ص ۳۵۱).

در الگوی خانواده اسلامی، حقوق و تکالیف زن و شوهر عادلانه و بر اساس دین تنظیم شده است. حقوق زنان مانند مشارکت اجتماعی، اشتغال و تحصیل محفوظ است و آنها ملزم به کار خانگی نیستند. زن و مرد، عقلانی و عاطفی، مکمل یکدیگرند. روابط خانوادگی در انسجام اجتماعی و اسلامی بودن در همبستگی میان اقوام مختلف موثر است (عرفان منش، ۱۳۹۴: ۲۴).

این تفاسیر و دیدگاه‌ها نشان می‌دهند که اسلام بر تساوی حقوق زن و مرد در عین تفاوت در نقش‌ها و مسئولیت‌ها تأکید دارد. هدف از این تفاوت‌ها، ایجاد تعادل و تکامل در جامعه و خانواده است، نه برتری یک جنس بر دیگری.

۳. اصل پذیرش حق مالکیت زنان: با به رسمیت شناختن حق مالکیت زنان، این اصل به توانمندسازی اقتصادی زنان و کاهش وابستگی آنها کمک می‌کند و حق مالکیت زنان را می‌پذیرد. مهریه حق مسلم زن است و پرداخت آن واجب است. مهریه در فرهنگ اسلامی پذیرفته شده و در میان مسلمانان کاملاً رواج دارد. طبق این رسم، داماد هنگام عقد متعهد می‌شود پول یا کالایی را به صورت نقد یا غیرنقد به عروس یا خانواده‌اش بپردازد. قرآن کریم در داستان ازدواج حضرت موسی با دختر حضرت شعیب، به همین مطلب اشاره دارد (سوره قصص، آیه ۲۷). در قرآن از مهریه امر واجب بر مرد و عطیه الهی بر زن یاد شده است. برحسب (سوره نساء، ۴) آمده: «و

مهرهای زنان را با میل قلبی و به عنوان هدیه بدهید (گرچه فریضه واجب شما و عطیه الهی آنهاست) و اگر چیزی از آن را به رضای خاطر به شما ببخشند آن را نوش و گوارا مصرف نمایید». و در (نساء/۲۵) آمده: «فَأَنْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ» آنها را با اجازه صاحبان آنان تزویج نمایید، و مهرشان را به خودشان بدهید. مهریه با واژه اجر در قرآن نیز یاد شده و حق مسلم زن، همچنین مرد را موظف در پرداخت آن کرده است (احزاب/۵۰) «ای پیامبر، بر تو حلال کردیم: آن همسرانت را که مهر آنها را پرداخته‌ای و...».

البته در روایات زیادی مهریه (اگرچه باعث ابطال عقد نمی شود) نشانه شومی زن شمرده شده و به کم بودن مهریه سفارش شده است. (کلینی، کافی، تهران، اسلامیة، ۱۳۶۳ش، ج ۵، ص ۵۶۸). در خصوص نگاه هنجاری اسلام به الگوی تقسیم کار جنسیتی، می توان ادعا کرد که اسلام، اصل این الگو را تأیید کرده است. «آیه ۳۲ سوره نساء» می فرماید: «لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ». این آیه، علاوه بر تأیید حق مالکیت زنان، به طور ضمنی جواز اشتغال آنان را نیز نشان می دهد. زیرا آیه، جایز بودن کسب درآمد را مفروض گرفته و سپس به مالکیت آن درآمد پرداخته است. آیات دیگری مانند «وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» (جمعه/۱۰)، «هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَأَمْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ» (ملک/۱۵)، و «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا لَتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا» (نوح/۱۹-۲۰) نیز نمونه‌هایی از تشویق و ترغیب به کار و کسب درآمد هستند که مخاطب آنها مجموعه انسان‌ها، اعم از زن و مرد، هستند.

۴. اصل تکریم نقش‌های خانوادگی و اصالت جمع در عین اصالت فرد:

بر حسب این اصل در اسلام، ضمن احترام به فردیت اعضای خانواده، بر اهمیت نقش‌های خانوادگی و منافع جمعی تأکید می کند. این اصل منجر به تعادل بین نیازهای فردی و خانوادگی می شود.

در این اصل، ترجیح مراقبت خانوادگی و مراقبت مادر بر مراقبت نهادی و غیر خانوادگی مطرح می شود. شیردهی فرزندان و حفظ آبروی خانواده از وظایف مهم زنان شمرده می شود. در عین حال، تکالیف و وظایف بیشتری بر عهده‌ی مردان گذاشته شده است.

از دیدگاه اسلام، الگوی تقسیم کار جنسیتی در خانواده به دلیل هماهنگی با ویژگی‌های طبیعی زن و مرد و در نتیجه، کارکردهای مثبت جسمی و روحی آن برای همسران، اقتضای استحکام

پیوند خانوادگی را دارد (بستان، ۱۳۹۰: ۱۶۶). نهاد خانواده از گذشته تا عصر حاضر به لحاظ ساختاری و کارکردی عهده‌دار حفظ نسل، تربیت فرزندان، مراقبت و حمایت از بزرگسالان و حفظ میراث فرهنگی و دینی بوده است (لیبی، ۱۳۹۳: ۲۷).

اسلام با اصل "اشتغال زنان" مخالفتی ندارد. اگر اشتغال زنان بر کارکرد مراقبتی خانواده تأثیر گذارد، تنها برخی محدودیت‌های شغلی به دلیل تفاوت‌های طبیعی و حفظ عفت عمومی در نظر گرفته شده است.

در تفسیر «آیه ۳۳ سوره احزاب» آمده که این آیه به معنای تأکید بر خانه‌داری برای زنان نیست، بلکه تأکید بر حفظ عفت و آبروی زنان دارد. لذا اگر شغل با نقش مادری و همسری تعارض داشته باشد، آنگاه خانه‌داری اولویت دارد (طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۱۶: ص ۴۰۱). «آیه ۲۳۳ سوره بقره» نشان می‌دهد که شیردهی فرزندان یکی از مهمترین وظایف و نقش‌های مادری است (حویزی، تفسیر نورالثقلین، جلد ۱: ص ۳۹۶).

«آیه ۳۴ سوره نساء» خانه‌داری و حفظ آبروی خانواده را از وظایف مهم زنان برمی‌شمارد (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جلد ۳: ص ۵۵۸).

در مجموع، اگر اسلام برای زنان نقش‌های ویژه‌ای همچون مادری، همسرداری و خانه‌داری در نظر گرفته، این به معنای محدود کردن آنان نیست، بلکه هدف حفظ نظام خانواده و ایفای نقش‌های طبیعی زنان براساس استعدادهای فطری آنان است.

۵. اصل تناسب در همسرگزینی: ازدواج باید آسان و بر اساس کفویت (همسان همسری) باشد. رعایت حدود و ضوابط خاص برای شناخت طرفین و لزوم مشورت تأکید شده است. ازدواج با مشرکان و زناکاران ممنوع است. الگوی خانواده قرآنی بر ازدواج آسان و همسان‌همسری تأکید دارد، زیرا تفاوت در پیشینه‌های دینی، قومی و طبقاتی باعث انتظارات متفاوت در زندگی زناشویی و احتمال ناسازگاری می‌شود. اسلام برای شناخت بیشتر طرفین، روش‌های متعددی را با رعایت ضوابط خاص تجویز یا تشویق کرده است. همچنین طبق آیات، "وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ" (آل عمران/۱۵۹) و "...وَأْمُرْهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ..." (شوری/۳۸) "لزوم مشورت در مسائل مهم همچون ازدواج تأکید دارد (علامه طباطبایی، المیزان ج ۱۸، ص ۶۸).

اسلام ملاقات پیش از ازدواج را برای شناخت دختر و پسر از یکدیگر تشویق می‌کند و حتی برخی از محدودیت‌های شرعی مانند نگاه به نامحرم را در این مورد خاص برداشته است (بستان، ۱۳۹۰: ۱۵۷).

همچنین مطابق «آیه ۳۵ سوره احزاب»، موضوع «کفویت» در ازدواج، بر اصل همسان‌همسری به عنوان معیار همسرگزینی تأکید شده است، «إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ...» همچنین در بخش دیگری از این آیه خداوند متعال می‌فرماید: «...فَلَنَحْيِيَنَّهَا حَيَاةً طَيِّبَةً...» پس حتماً به آنان (مردان و زنان مؤمن) زندگی پاکیزه‌ای خواهیم بخشید. در تفسیر نورالثقلین آمده است: ازدواج با همسر هم کفو و مناسب، یکی از مصادیق «حیات طیه» یا زندگی پاک است (حویزی، تفسیر نورالثقلین، ج ۴، ص ۴۰۶).

همچنین این اصل با توجه به ممنوعیت ازدواج با مشرکان در «آیه ۲۲۱ سوره بقره» آمده است: «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَةَ حَتَّىٰ تُؤْمِنَ...» و با زنان مشرک ازدواج نکنید تا ایمان آورند... این آیه بر ممنوعیت ازدواج با زنان مشرک دلالت دارد، زیرا اختلاف عقیده مایه اختلاف در زندگی می‌شود (تفسیر المیزان، ج ۲، ص ۳۱۳).

علاوه بر آن در ممنوعیت ازدواج با زنا کاران در (نور / ۲۶) اینگونه آمده است: «الْحَيِّثَاتُ لِلْحَيِّثِينَ وَالْحَيِّثُونَ لِلْحَيِّثَاتِ...». زنان پلید برای مردان پلیدند و مردان پلید برای زنان پلید... این نکته به عبارت دیگری در «آیه ۳ سوره نور» آمده است: «...و مرد زناکار جز با زن زناکار یا مشرک ازدواج نمی‌کند...» در تفسیر نمونه، آمده است: یکی از شرایط همسر، پاکدامنی و عفت اوست. زناکاران به علت فساد اخلاقی، شایسته ازدواج با پاک دامنان نیستند (تفسیر نمونه ج ۱۴، ص ۱۹۰). به هر حال، اسلام با تأکید بر اصل «کفویت» و توجه به معیارهایی همچون ایمان، عفت و مشورت در ازدواج، را ابراز نموده است.

۶. اصل ارزشمندی فرزند آوری و فرزندپروری: طبق این اصل، تولید نسل یکی

از دلایل آفرینش انسان در دو جنس زن و مرد است. والدین مسئول مراقبت از فرزندان در امور دنیوی و اخروی هستند. مراقبت خانوادگی و به ویژه مراقبت مادر بر مراقبت نهادی ترجیح داده می‌شود.

پس از بررسی ساختار و روابط ساختاری نهاد خانواده از منظر قرآن کریم، ضروری است نگاهی بر کارکردهای خانواده از این منظر داشت. ویلیام اف. آگبرن^۱ در سال ۱۹۳۴ شش کارکرد اصلی را برای خانواده مطرح کرد که عبارت اند از: ۱. تولید مثل؛ ۲. حمایت و مراقبت؛ ۳. جامعه پذیری؛ ۴. تنظیم رفتار جنسی؛ ۵. عاطفه و همراهی؛ ۶. اعطای پایگاه اجتماعی (آگبرن و نیم کوف، ۱۳۸۸: ۳۴۴)

طبق آموزه‌های قرآنی، اصالت جمع و فرد همزمان مورد توجه است، اما خودخواهی فردی نباید در مصالح جمعی خللی ایجاد کند. این ویژگی اعتدال اجتماعی را به همراه می‌آورد. پیوند با شبکه خویشاوندی، سرمایه اجتماعی را افزایش داده، به حمایت عاطفی و تقویت روابط نسلی کمک می‌کند. در زمینه کارکردهای خانواده، تولید مثل و فرزندآوری از مهمترین کارکردها محسوب می‌شود. آیات متعددی از قرآن کریم به این موضوع اشاره دارند، از جمله «آیه ۱۱ سوره شوری و آیه ۱ سوره نساء». در زمینه کارکرد فرزندآوری و فرزندپروری باید گفت؛ نهاد خانواده همواره از طریق تولید مثل، بقای نسل بشر را تضمین کرده است. برحسب آیه شریفه «جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّوَكُمْ فِيهَا» (شوری / ۱۱) که در تفسیر نمونه (ج ۲۰، ص ۲۶۷)، آمده است: خداوند انسان را در دو جنس زن و مرد آفریده تا بتوانند با تشکیل خانواده و فرزندآوری، نسل بشر را ادامه دهند. و طبق آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا...» (نساء / ۱) در المیزان (ج ۴، ص ۸۶)، علامه طباطبایی می‌نویسد: آفرینش انسان‌ها از یک نفس، برای تکثیر نسل و فرزندآوری است.

«آیه ۹ سوره آل عمران» «رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ...» ، اشاره به تداوم نسل بشر و جمع شدن همه انسان‌ها در روز قیامت دارد که نیازمند فرزندآوری است (حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج ۱، ص ۲۹۲). این نکته مهم در آیه ۷۲ سوره نحل اینگونه آمده است: «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَيْنًا وَخَفْدَةً...» مطابق تفسیر المیزان (ج ۱۲، ص ۲۰۸): یکی از حکمت‌های آفرینش انسان در دو جنس نر و ماده، تولید نسل و زاد و ولد است.

در الگوی قرآنی خانواده، مراقبت و تربیت فرزندان از وظایف مهم است (تحریم/۶، بقره/۲۳۳). این شامل مراقبت در امور اخروی و دنیوی می‌شود «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ...» (بقره/۲۲۳) و همچنین در آیه «تحریم/۶» آمده: «ای کسانی که ایمان

1. Ogburn. W. F

آورده‌اید، خود و خانواده خود را از آتش دوزخ نگاه دارید». همچنین مراقبت خانوادگی و مادرانه بر مراقبت غیرخانوادگی و غیرمادرانه ترجیح دارد (بقره/۲۳۳، قصص/۱۲). در این الگو، جایگزینی مراقبت‌های نهادی با مراقبت خانوادگی در شرایط عادی مطلوب نیست، زیرا هیچ نهادی نمی‌تواند فضای عاطفی خانواده را ایجاد کند (بستان، ۱۳۹۰: ۳۰-۳۲). در آموزه‌های دینی، فرزندآوری و تربیت نسل از اهداف بنیادین خلقت انسان و تشکیل نهاد خانواده محسوب می‌شود.

همچنین در خصوص جامعه پذیر کردن فرزندان در آیه شریفه (نور/ ۵۸ و ۵۹) آمده: «... و هنگامی که اطفال شما به سن بلوغ رسند باید اجازه بگیرند، همان گونه که اشخاصی که پیش از آنان بودند اجازه می‌گرفتند»؛ ... برحسب آیه شریفه (قصص/ ۱۱) مسئولیت‌پذیری به عنوان پیش‌نیاز اساسی جامعه‌پذیری در فرآیند تربیت فرزندان است. که این امر به‌ویژه در دوره نوجوانی و دوران بلوغ اهمیت بیشتری دارد. این دیدگاه با یافته‌های پژوهش باهنر و امینی هرندی (۱۴۰۳) همسویی دارد. آنها در مطالعه خود سه مؤلفه اصلی "حفظ صمیمیت"، "کرامت‌بخشی" و "مسئولیت‌بخشی" را به عنوان ارکان الگوی مطلوب ارتباطی والدین با نوجوانان شناسایی کرده‌اند. نظریه‌های رشد نوجوان، اعم از رویکردهای زیست‌شناختی، رفتارگرا، شناختی و اجتماعی، بر این نکته تأکید دارند که دوره نوجوانی با تحولات عمیق زیستی، روانی، معنوی، اجتماعی و شناختی همراه است که این تغییرات بر الگوهای ارتباطی و تعاملی نوجوان، به‌ویژه با والدین، تأثیر قابل توجهی می‌گذارد. در این دوره که مقارن با شکل‌گیری هویت است، نوجوان در جستجوی استقلال و کاهش وابستگی به والدین بوده و خود را محور توجهات می‌پندارد. از سوی دیگر، رشد تفکر انتزاعی و توانایی‌های شناختی نوجوان، انتظار برخورد توأم با احترام و مشارکت در تصمیم‌گیری‌های خانوادگی را در او تقویت می‌کند.

باهنر و امینی هرندی (۱۴۰۳) تأکید می‌کنند که این تحولات، مستلزم بازتعریف الگوی ارتباطی والدین با نوجوان است. به این معنا که والدین باید با درک ویژگی‌های این دوره رشدی، رویکردی مبتنی بر هم‌سطح‌نگری و توجه به نظرات و ایده‌های نوجوان در موضوعات مختلف اتخاذ نمایند.

۷. اصل سکون و مودت: اصل سکون و مودت، به عنوان یکی از اصول بنیادین خانواده در آموزه‌های قرآنی، بر ایجاد آرامش به عنوان هدف اصلی آفرینش همسران تأکید دارد. این

اصل که در آیات متعددی از قرآن کریم، از جمله آیه ۲۱ سوره روم و آیه ۱۸۹ سوره اعراف مورد تأکید قرار گرفته، تأمین آرامش روانی را یکی از ویژگی‌های بارز خانواده موفق و از کارکردهای اساسی نهاد خانواده معرفی می‌کند. در این آیات، بر ارضای نیازهای عاطفی زوجین و اهمیت روابط عاطفی در خانواده تأکید شده است. در آیه «۲۱ سوره روم» آمده: «و از نشانه‌های خداوند آن است که برای شما همسرانی از خودتان آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میان شما دوستی و مهربانی ایجاد کرد» و در سوره (اعراف/۱۸۹) آمده: «... و همسرش را نیز از جنس او قرار داد، تا در کنار او بیاساید...»

این یافته‌ها با نتایج پژوهش احمدی و همکاران (۱۴۰۳) همسویی دارد. آنها در پژوهشی با هدف تدوین الگوی مشاوره‌ای مبتنی بر آموزه‌های اسلامی صبر و بخشش برای مدیریت هیجانات زوجین، با بررسی منابع اصیل اسلامی شامل قرآن، نهج‌البلاغه و اصول کافی، مضامین مهمی را شناسایی کردند. این مضامین در حوزه صبر شامل عوامل فردی (ارتقاء صفات مثبت و مدیریت هیجانات منفی)، عوامل بین‌فردی (مدیریت مسائل جنسی و اختلافات)، رویارویی با فقدان‌ها، عوامل معنوی و راهبردهای عملی بود. همچنین در حوزه بخشش، آثار فردی، اجتماعی و معنوی مورد توجه قرار گرفت.

این یافته‌ها تأیید می‌کند که تأمین نیازهای فطری، عاطفی و جنسی زوجین از کارکردهای اساسی خانواده در الگوی قرآنی است و دستیابی به سکون و مودت در خانواده مستلزم توجه به ابعاد مختلف روانی، عاطفی و معنوی در روابط زوجین است.

۸. اصل حفظ کیان خانواده: این اصل بر اهمیت حفظ و تداوم نهاد خانواده تأکید دارد، اما نه به قیمت نادیده گرفتن حقوق افراد. حتی در صورت ضرورت طلاق، بر رعایت حقوق طرفین، به ویژه زنان، تأکید می‌شود.

پند و اندرز اولین راهکار مواجهه با زنان سرکش است. گذشت و سازگاری زن برای پیشگیری از طلاق توصیه شده و بر نقش اقوام و بزرگان در پیشگیری از طلاق تأکید شده است. همچنین، بر لزوم احترام و رعایت حقوق زنان در طلاق تأکید شده است.

اسلام همواره بر رعایت حقوق زنان در روایات متعدد و لزوم عفو و گذشت شوهر از خطای همسر در جهت کاهش تنش‌ها و جلوگیری از آسیب‌های عاطفی همسر تأکید داشته است (الحرّ

العالمی؛ وسائل الشیعة؛ ج ۱۴، ص ۱۱۸، ۱۲۱؛ ج ۱۱، ص ۱۳۴. به نقل از بستان، ۱۳۹۰: ۷۸). همچنین از ادله قرآنی می‌توان به این نتیجه رسید که اسلام نقش بسیار مهمی برای تأمین آرامش روانی همسران قائل است، «و جعل بینکم موده و رحمه» (روم/۲۱) همچنین اسلام نسبت به تأمین نیازهای عاطفی زنان توسط شوهران و رفتار نیکو با آنان توجه جدی دارد؛ که این مطلب در آیه "یا ایُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لَا یَجِلُّ لَکُمْ اَنْ تَرْتَبُوا النِّسَاءَ..." "ای اهل ایمان! برای شما ارث بردن از زنان در حالی که خوشایند شما نیستند ... حلال نیست و آنان را در تنگنا و فشار مگذارید ... و با آنان به صورتی شایسته و پسندیده رفتار کنید..." (نساء/۱۹)، به روشنی مشخص می‌شود. خداوند در آیاتی دیگر نحوه تعامل با زن نافرمان را عطف بیان کرده اند (بستان، ۱۳۹۰: ۲۹). در سوره (نساء/۳۴) آمده: «و (اما) آن دسته از زنان را که از سرکشی و مخالفتشان بیم دارید، پند و اندرز دهید! (و اگر مؤثر واقع نشد)، در بستر از آنها دوری نمایید!...».

اسلام برای تحکیم خانواده، روابط جنسی را به چارچوب زناشویی محدود کرده است. ازدواج با واژه "احصان" (به معنای دژ) توصیف شده که نشان می‌دهد زوجین یکدیگر را از انحرافات جنسی محافظت می‌کنند (نساء: ۲۴ و ۲۵؛ وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۲۱، ح ۱ و ص ۳۳۳، ح ۲). قرآن زن و شوهر را پوشش یکدیگر می‌داند "هن لباس لکم و اَنتم لباس هن" (بقره: ۱۸۷). اسلام بین الگوهای مشروع و نامشروع ارضای جنسی تمایز قائل شده و برای الگوهای نامشروع مانند تجاوز جنسی، روسپی‌گری، زنا با محارم، همجنس‌بازی و خودارضایی مجازات‌هایی در نظر گرفته است (بستان، ۱۳۹۰: ۱۷۴).

آیات دیگری نیز در قرآن کریم به رفع نیازهای جنسی زوجین و رابطه زناشویی اشاره می‌کنند. «آیه ۲۲۳ سوره بقره» می‌فرماید: "نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَاتُوا حَرْثَکُمْ اَنِّی سِئْتُمْ وَ قَدِمُوا لِاَنْفُسِکُمْ". بر حسب تفسیر المیزان، این آیه به زوجین اجازه می‌دهد روابط زناشویی خود را به روش مشروع برقرار کنند.

«آیه ۱۸۷ سوره بقره» نیز می‌گوید: "اَحِلَّ لَکُمْ لَیْلَةُ الصَّیَامِ الرَّفَثِ اِلَی نِسَائِکُمْ...". این آیه به صراحت به حلال بودن آمیزش جنسی در شب‌های روزه اشاره می‌کند (تفسیر طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، ص ۸۹). «آیه ۴۹ سوره احزاب» نیز به اهمیت موضوع زناشویی و رابطه زوجین در اسلام اشاره دارد (فخرالدین رازی، تفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، ج ۲۵، ص ۱۶۵).

اسلام به موازات تأکید فراوانی که بر تقدس پیوند ازدواج دارد، طلاق را فی نفسه امری ناپسند و دارای کراهت بسیار شدید می‌داند. طبق حدیثی از امام صادق (ع)، طلاق از «ناپسندترین حلال‌ها» است (تفسیر نمونه، ج ۲۴: ۲۲۴). پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «ما من شیء مما احله الله ابغض الیه من الطلاق» (الحرّ العاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۱۵، ص ۲۶۷). در این الگو تأکید بر تفاهم و بازنگری در روابط زن و مرد است. طلاق به عنوان یک بیماری و مرض معرفی می‌شود، به نحوی که شهید مطهری از طلاق با عنوان «بیماری عمومی قرن» یاد کرده است (مطهری، ۱۳۵۷: ۲۶۰).

در الگوی قرآنی همواره بهتر است که زن «گذشت داشته باشد» «وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا...» (نساء/۱۲۸). «و اگر زنی از شوهر خویش بیم ناسازگاری یا رویگردانی داشته باشد بر آن دو گناهی نیست که از راه صلح با یکدیگر به آشتی گرایند که سازش بهتر است...» یکی از مشخصه‌های جمع‌گرایی الگوی قرآنی، توجه به «نقش اقوام و بزرگان» در پیشگیری از طلاق از طریق وساطت کردن و حکمیت، یعنی داوری و تصمیم‌گیری درباره تداوم رابطه زوجیت یا پایان دادن به آن است که اسلام در آن برای خویشاوندان، نقش ویژه‌ای را تعریف کرده است (نساء/۳۵).

در مورد احترام و رعایت حقوق زنان در طلاق، خداوند در آیه «۲۰ سوره نساء» به مردان هشدار می‌دهد که نباید پس از جدایی، اموال و حقوق زن را که یک تکلیف شرعی و الهی است، پایمال کنند.

همواره مطالعات اندیشمندان غربی از جمله کلارک و کرامپتون نیز بر کاهش اعتقادات و تاثیر آن بر افزایش طلاق تأکید دارند. به نظر می‌رسد این پارامتر می‌تواند به عنوان پارامتر پایه در نظر گرفته شود. (لیبی، ۱۳۹۳: ۱۱۲-۱۱۱).

در نهایت، اگرچه اسلام طلاق را امری ناپسند می‌داند، اما در صورت ضرورت، راهکارهایی برای حفظ حقوق طرفین ارائه کرده است. آیات «۱۲۸ و ۳۵ سوره نساء» به نقش میانجی‌گری و حکمیت در جلوگیری از طلاق اشاره دارند. همچنین در رفتار با زن مطلقه، عطف و مهربانی تأکید شده است (نساء/۳۴).

این اصول در مجموع، چارچوبی برای عدالت جنسیتی در خانواده ارائه می‌دهند که در آن حقوق و مسئولیت‌های زن و مرد به طور متوازن و متناسب با توانایی‌ها و نیازهای آنها توزیع

می‌شود. این رویکرد ضمن حفظ ارزش‌های دینی و فرهنگی، به چالش‌های خانواده معاصر پاسخ می‌دهد و راهکارهایی برای برون‌رفت از این چالش‌ها ارائه می‌کند. این مدل عدالت جنسیتی، با تأکید بر کرامت انسانی، استقلال اقتصادی زنان، تکریم نقش‌های خانوادگی، و توازن بین حقوق فردی و مصالح جمعی، می‌تواند به ایجاد خانواده‌های پایدارتر و عادلانه‌تر کمک کند.

نتیجه‌گیری

الگوی خانواده قرآنی، مبتنی بر اصل محوری عدالت جنسیتی، چارچوبی جامع برای تنظیم روابط خانوادگی و پاسخگویی به چالش‌های معاصر خانواده ارائه می‌دهد. طبق یافته‌ها این الگو، با استناد به آموزه‌های قرآنی، هشت اصل اساسی را مطرح می‌کند که عبارتند از: کرامت انسانی و محوریت دین، تناسب حق و تکلیف، استقلال اقتصادی زنان، تکریم نقش‌های خانوادگی، تناسب در همسرگزینی، ارزشمندی فرزندآوری و فرزندپروری، سکون و مودت، و حفظ کیان خانواده. تحلیل این الگو نشان می‌دهد که عدالت جنسیتی به معنای توزیع متناسب حقوق و مسئولیت‌هاست، نه برابری مطلق. این مدل تلاش می‌کند بین حقوق فردی و مصالح جمعی خانواده توازن ایجاد کند، ضمن به رسمیت شناختن استقلال اقتصادی زنان و در عین حال تأکید بر اهمیت نقش‌های خانوادگی آنها. تداوم نسل، تربیت فرزند، و ارضای نیازهای عاطفی و جنسی زوجین از کارکردهای اصلی خانواده محسوب می‌شوند، در حالی که طلاق به عنوان آخرین راه‌حل در نظر گرفته می‌شود.

این الگو، با ارائه راهکارهایی برای مقابله با چالش‌های معاصر خانواده، تلاش می‌کند ضمن حفظ ارزش‌های دینی و فرهنگی، پاسخگویی نیازهای جامعه معاصر باشد. با این حال، اجرای موفق آن مستلزم فراهم کردن بسترهای فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی مناسب است.

الگوی خانواده قرآنی با اهدافی چون محوریت خانواده در توسعه فرد و جامعه، تحکیم روابط و تقویت بعد عاطفی اعضای خانواده، تسهیل روند همسرگزینی و پرهیز از رواج الگوهای بی‌ثبات خانواده، به عنوان الگوی مطلوب معرفی می‌شود. با این وجود، آسیب‌شناسی در شیوه فعلیت یافته آن در خانواده کنونی ضروری است.

در نهایت، اصول مذکور در سه بعد ساختار و روابط اعضای خانواده، کارکردهای خانواده و پیشگیری از آسیب‌های خانواده، رابطه‌ای دوسویه و درهم‌تنیده دارند. رعایت این اصول در ساختار و روابط اعضای خانواده، به تحقق مطلوب کارکردها و پیشگیری از آسیب‌های خانواده منجر خواهد شد.

فهرست منابع

قران کریم

- Abbott, Pamela and Wallace, Claire (2009). *The Sociology of Women*, translated by Manijeh Najm-e-Iraqi, Tehran: Ney Publications. (In Persian)
- Ahmadi, Nafiseh and Yousefi, Naser, Bashlideh, Kiyarth. (1403). Developing a counseling model based on Islamic teachings of patience and forgiveness on managing couples' emotions. *Cultural and Educational Journal of Women and Family*, Volume 19, Issue (66), Pages 339-361. [DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.1.5.4](https://doi.org/10.1001.1.26454955.1403.19.1.5.4). (In Persian)
- Ahmadi, Vakil and Zahra Rostami (1400) *Changing the Role of Women in the Family in a Transitional Society, Case Study of Women in Kermanshah City*, Publication: First National Conference on Social and Cultural Issues and Challenges of the Iranian Muslim Family. (In Persian)
- Ali Ahmadi, Omid and Naser Pourreza Karimsara, 2013, *Threats to the Family and the Confrontation of Tradition and Modernism*, Monthly Book of Social Sciences, No. 64, pages 12 to 21. (In Persian)
- Ali Ahmadi, Omid, 2010, *Contemporary Developments of the Family in Tehran*, Shahr Publishing House, Tehran. (In Persian)
- Azad Aramaki, Taqi (2014). *Iranian Family*, Tehran: Alam Publishing House. (In Persian)
- Bahonar, Naser, Amini Harandi, Reza. (1403). Components of the desired model of parent-adolescent communication: a qualitative study. *Cultural and Educational Journal of Women and Family*, Volume 19, Issue (67), Pages 35-56. [DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.67.2.3](https://doi.org/10.1001.1.26454955.1403.19.67.2.3). (In Persian)
- Bernard, John (2005). *An Introduction to Family Studies*, translated by Hossein Ghazian, Tehran: Nay Publishing House. (In Persian)
- Blakey, Norman (2012). *Paradigms of Research in the Humanities**, translated by Hamidreza Hassani et al., Qom: Hawza and University Research Institute Publications. (In Persian)
- Bostan (Najafi), Hossein (2011). *Family in Islam*, Qom: Publications of the Hajj and University Research Institute. (In Persian)
- Chalabi, Masoud (1996). *Sociology of Order, Explanation and Theoretical Analysis of Social Order*, Tehran: Nei Publications. (In Persian)
- Cheal, D. (1991). *Family and the state of theory*, Harvester.
- Cheal, D. (1993). "Unity and difference in postmodern families," *Journal of family Issues*, 14:PP 5-19.
- Chill, David (2009). *Families in Today's World*, translated by Mohammad Mehdi Labibi, Tehran: Afkar Publishing House. (In Persian)
- Fairclough, Norman (2008). *Critical Discourse Analysis*, translated by the group of translators: Shayesteh and others, Tehran: Media Studies and Development Office. (In Persian)
- Fazeli, Nematollah (2012). *Culture and the City: Cultural Turn in Urban Discourses Based on Studies of Tehran City*, Tehran: Tisa Publications. (In Persian)

- Giddens, Anthony (2005). *The Consequences of Modernity*, translated by Mohsen Salasi, Tehran: Markaz Publishing House. (In Persian)
- Giddens, Anthony (2008). *Modernity and Identity*, translated by Naser Mofaqaian, Tehran: Nay Press. (In Persian)
- Goode, (1963). *Worlds revolution and family patterns*, New York: Free press.
- Goode, W.J. (2003). "family changes over the long term: A sociological connentary", *Journal of family history*, 28(15): PP 16-32.
- Harr Ameli, Muhammad bin Al-Hassan; *Al-Shia's Ways*, (20 volumes) Ch6, Tehran: Al-Maktaba al-Islamiya, Bita. (In Persian)
- Jamshidi and colleagues, (2013) Sociological perspective on the impact of modern culture from a gender perspective on family developments in Tehran, *Journal of Women in Culture and Art*, Volume 5, Issue 2, 183-198. (In Persian)
- Jurgens, Marian and Phillips Lewis (2010). *Theory and Method in Discourse Analysis*, translated by Hadi Jalili, Tehran: Nay Publishing House.(In Persian)
- Kalani, Somayeh and Khadijeh Safiri (2017), Identity contradictions of youth in action and reaction with family and society with a context-based approach, *Social Issues of Iran*, Spring and Summer 2017, Year 8 - Issue 1, Page 97 to 120. (In Persian)
- Labibi, Mohammad Mahdi (2014). *Family in the Twenty-First Century*, Tehran: Alam Publishing House. (In Persian)
- Loneliness, Abolhasan and Shakarbeigi, Aaliyeh, (2008), *Globalization, Modernism and Family in Iran*, *Quarterly Journal of Sociology*, No. 11. (In Persian)
- Madadpour, Mohammad, (2003), *Types of Generational and Cultural Breaks, A Look at the Phenomenon of Generational Breaks*, by Ali Akbar Alikhani, Tehran: Institute of Humanities and Social Sciences. (In Persian)
- Makarem Shirazi, Nasser and colleagues (2008). *Tafsir Nomne*, Tehran: Dar al-Kutb al-Islamiyya.(In Persian)
- Malekabadi et al., (1400) The issue of contemporary Iranian women and the explanation of some factors underlying identity challenges and consequences, *Journal of Cultural and Social Knowledge*, 12th year, 3rd issue, 47th series, Summer 1400, pp. 103-120. (In Persian)
- Maleki Farab et al. (2019) Developing indicators and drawing a model of the Islamic family (from the perspective of Quranic verses and narrations) using data-based qualitative research techniques, Tehran, *Quarterly Journal of Counseling and Psychotherapy Culture*, Allameh Tabatabaei University, Year 10, Issue 40, pp. 29-70.(In Persian)
- Malekiha, Marzieh, and Abedi, Mohammad Reza. (2014). Design and validation of the work-family excellence model and the study of career counseling based on the model on facilitating work-family conflict. *Journal of Cultural and Educational Women and Family*, Volume 19, Issue (68), 209-235. [DOR: 20.1001.1.26454955.1403.19.68.10.3](https://doi.org/10.1001.1.26454955.1403.19.68.10.3). (In Persian)
- Mohammadpour, Ahmad (2011). *Qualitative Research Method, Counter-Method 2*, Tehran: Sociologists Publications. (In Persian)
- Motahari, Morteza (1980). *Women's Rights System in Islam*, Tehran and Qom: Sadra Publications.(In Persian)

- Nobel, T.(1998). "post modernity and family theory", International Journal of comparative sociology, 39:PP 257-276.
- Ogburn, William and Meyer Nimkov, (2009), The Field of Sociology (translated by Arian Pour), Tehran, Gostareh Publications.(In Persian)
- Ritzer, George (1995). Sociological Theories in Contemporary Times, translated by Mohsen Salasi, Tehran: Elmi. (In Persian)
- Ritzer, George and Goodman, (2011) Modern Sociological Theories, Tehran. (In Persian)
- Sadeghi Fasaei, Soheila and Iman Erfan Manesh, Morphology and Discourse Analysis of Social Theorizing of the Ideal Family Model in Iran, Strategic Studies of Women, Winter 2012, Issue 58 (Pages 7 to 48) . (In Persian)
- Sami'i, Mohammad (2014). Family in Crisis, Tehran: Etelaat Publications. (In Persian)
- Scanzoni, L., & Scanzoni, J. (1976). Men, women and change: A sociology of marriage and family. McGraw-Hill.
- Sediq Sarvestani, Rahmatullah (1996). Application of Content Analysis in Social Sciences, Quarterly Journal of Social Sciences, No. 8. (In Persian)
- Shakarbeigi, Alieh (2011). Modernism and Social Capital of the Family: An Introduction to the Sociology of the Family in Iran, Tehran: Sociologists. (In Persian)
- Tabatabaei, Mohammad Hossein (2009). Translation of Tafsir al-Mizan, Qom: Islamic Publications Office. (In Persian)
- Turner, John C. (1999), some current issues in research on social identity and
- Van Dyke, Theon E. (2003). Studies in Discourse Analysis, translated by Pirouz Yazidi and others, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.(In Persian)

